

# **ÌGHỌTA ABỤ ÌGBÒ**

**NKE**

**IHECHUKWU MADỤBỤIKE**

**DERE**

**IBADAN  
UNIVERSITY PRESS LIMITED  
1981**

*University Press Limited*  
IBADAN BENIN KANO LAGOS OWERRI ZARIA

*Oxford University Press*  
OXFORD LONDON GLASGOW  
NEW YORK TORONTO MELBOURNE WELLINGTON  
KUALA LUMPUR SINGAPORE JAKARTA HONG KONG TOKYO  
DELHI BOMBAY CALCUTTA MADRAS KARACHI  
NAIROBI DAR ES SALAAM

© University Press Limited 1981

ISBN 978 154603 4  
0 19 575733 5

*Printed by Intec Printers Limited, Ibadan*  
*Published by University Press Limited*  
*Oxford House, Iddo Gate, P.M.B. 5095, Ibadan, Nigeria*

## IHE NDI DI N'IME AKWUKWỌ A

1. Okwu Mmalite	: .....	1
2. Ighota Abụ Igbo	: .....	12
3. Abụ Qdinala	: 'Odò', 'Ndumọdụ'.....	17
4. Abụ Ugbu a	: ( <i>Peotric Heritage</i> i.k. 38, 60 .	22
Akoma, I.E.	: 'Ogbanje, ( <i>Akpa Uche</i> i.k. 8 - 9).....	22
Amasike, Kevin	: 'Uwa Okukọ, 'Anyà', 'Ire', Egwurugwù ( <i>Poetic Heritage Heritage</i> i.k. 1)	
Amasike, Kevin	: 'Uwa Okukọ, 'Anyà', 'Ire', Egwurugwù ( <i>Poetic Heritage</i> i.k. 1).....	24
Ekechukwu, R.M.	: 'Odogwu Kabral' ( <i>Akpa Uche</i> i.k. 73).....	30
Madubuiké, I.	: 'Imò', 'Ugomma', 'Abụ', 'Ogbuniigwe', 'Nairà', 'Nwayọọ' bụ Ije', ( <i>Utàrà Nri</i> i k, 39-40).....	32
Maduekwe, J. Chukwu:	: 'Anwuntà', ( <i>Akpa Uche</i> i.k. 25).....	49
Nzeako, J. Tagbo	: 'Udèlè', 'Ngàrà' ( <i>Akpa Uche</i> i.k. 11 - 12, 18 - 19).....	54
Obienyem, J. Chukwuemeka	: 'Onwa', 'Ury', ( <i>Akpa Uche</i> i.k. 11-12, 18-19).....	58

	<b>Mmanya' Onye Naijiria</b> <b>'Agà m̀ egbu ọchù (Utara</b> <b>Nti i.k. 57 - 8; 61. ....</b>	<b>58</b>
<b>Olebara, Nnamdi</b>	<b>: Akwa Ariri (Akpa Uche i.k</b> <b>71). ....</b>	<b>64</b>
<b>Ubesie, T. U.</b>	<b>: 'Okokpòrò', 'Nkwu',</b> <b>Okokpòrò na Agboghò',</b> <b>Uwà Ntughari, Oji (Akpa</b> <b>Uche i.k 28-30, 30-31, 33-34,</b> <b>35-37, 40, 46). ....</b>	<b>66</b>

## 1. OKWU MMALITE

**ABU** NDI MGBE OCHIE Ala anyi bu ala Igbo bu ala e nwere emume di iche iche na ya. Site n'afọ rue n'afọ emume na-arị ibe ya elu. Ndu onye Igbo o bu la na-ebi bukwa ndu emume gbara gburugburu. Site na nwatakiri ruo n'okenye, na na nka, otutu emume na-eche onye Igbo o bu la. A na-eme ufodu emume ndi a mgb

- (i) a mury nwa
- (ii) a na-agu nwa aha
- (iii) a na-aba mmanwu
- (iv) nwa nwanyi na-aba otu agboghobia.
- (v) nwa nwoke na-aba otu di iche iche, di ka 'Ichi Qzo'
- (vi) Iri ji
- (vii) Iga agha (ilu ogu)
- (viii) igba mgb
- (ix) Ikwazu
- (x) Ilu di na nwunye
- (xi) itu ulo
- (xii) iru oru ugbo.

Emume ndi a bu emume oriri na onuru. A na-akwado akwado maka ha. Ndi Igbo si na a gbawa aja ma a hughu udele si mara na ihe mere n'ala ndi mmuo. E mewe emume n'ala Igbo ma a gughu **egwu na abu** mara na o bughu emume ka a na-eme. Oge emume ndi a ka

ndi okwa nka ji aguru oha abu ha. O bukwa oge ahụ ka ha ji onụ ede uri.

ABU Okwu Igbo a bu okwu chara acha: o bu okwu juru eju gba okpurukpu, kakwaa aka. Uzọ ihe abụọ na-akowa ihe m na-ekwu, na-akwadokwe ya sitere n'otu ndi Igbo si atụ ilu, na-abukwa atumatụ okwu, na ilu abụ, bu uzọ ihe abụọ ji okwu Igbo. Omumụ ha ga-eweputa umi okwu Igbo, gosikwa mma na ebube ya. A ga-ahukwa otu Igbo siri buru okwu nkowa na okwu ahụ zuru oke na-eweputa ihe di n'ime obi ma na ihe di n'elu ya.

Abu bu ihe a na-ekwe, na-agu kemgbe gboo-mgbe oke na ngwere bu enyi, burukwa umunne. Oge di iche iche di e ji ekwe ya. Ufodu n'ime oge ndi a bu ndi a m deputerela n'elu. Oge ozọ e jikwa ekwe abụ bu mgbe nsogbu obi di, ma o bu mgbe ihe mwute di anaa mere; di ka mgbe mmadu na-akwa ariri onwe ya. Oge ozọ bukwa mgbe ihe oke anuri mere obi buru so nnu nnu.

Mgbe o bu la onye nke nwoke o bu la na nwanji o bu la nwere onyinye iji aka ya ma o bu o lu ya emeputa ihe nkiri ma o bu ihe na-adi mma na nti - noduru odu, chee echiche maka uwa na ihe di ya n'ime, o ga-esi n'ime echiche a cheputa ihe di omimi o ga-etinye n'egwu ma o bu n'abụ. Mgbe ufodu o buru ilu ma o bukwany ukabulu o nwekwara ike o buru gwamgwamgwam, ma o bukwany akuko o bu la na-egosi otu mmadu si ahụ elu uwa nke a anyi no n'ime ya: di ka ihe jikotara anyinwa ndi a na-akpo Mmadu na Okike ma o bu Eke, onodu Mmadu n'ime uwa ma o bu na Eke; ma ihe ndi ozọ di iche iche.

Ihe ufodu mere abu jiri buru abu were ghara ibu ihe ozọ. Abu abughị akuko ifo, nke o ji abụ ilu, ma o

bukwanụ gwamgwamgwam, ma o bukwanụ egwu. E nwere ike ihu ihe ndi a nile n'ime abụ, kama n'onwe ha na otu na otu ha abughị abụ. Gini bu abụ? Abụ bu okwu e jikọtara onụ si n'ime obi pụta, na-akowa echiche na nnọdu (mood), site n'ahiriokwu adighi oke ogologo. Umi okwu ma o bu okwu nka bu ahiriokwu e ji ehi abụ ume, were choo ya mma.

Di ka m kwuru na mbu umi okwu n'ala Igbo nile bu ilu — mmanu anyi ji atapia okwu, were micharia umi ya. Ilu bu okpurukpu okwu. Okwu tara nchere ma o bu akpu. O di ka mkpuru akụ e tighi eti. I ga-eti ya eti, wepu ichichere akụ tupu i hu mkpuru ya. Mgbe i mechara nke a, i bia tawa akụ were rute ebe mmiri ya di. Mgbe ahụ i ruru ebe ahụ na-acha ucha, were miriwa uru na mmiri akụ i mara na i ruela n'isi ya, na ihe i na-emetu aka buzi umi, o bughizi okpurukpu.

Iji uzọ ozo kowaa ya: ndi Igbo mara okwu ala anyi na-eri okwu eri. Kama o bughị mmadu nile maara ka e si eri ya. A na-amu ya amu. A na-agakwara ya ulo akwukwo. Ulo akwukwo mbu a na-agara ya bu imeghe nti, gee, nurukwa ka ndi okenye maara okwu ala anyi si eri okwu Igbo. O bu udi ndi a ka a na-akpo: "ndi nwe okwu" ma o bu "onu ndi na-ekwuru oha".

Otu abụ Igbo kwesiri ekwesi na e ji umi okwu asa ahụ. Ha bu ezigbote oru nka mma zuru ahụ. Mma ha na-esita atumatu okwu, ilu ma okwu nka ozo di n'ime ha. Gee nti ka i nuru abụ otuto a na-aguru nwoke na-akpa ike:

Nwa okorobià oma, i bu,  
Nvuru ji oso ari ugwu  
Mmà otu nko

Ọdọ nā-akpụ enyī  
Ọdum nā-egbu agū  
Isi erū àlà  
Osisi inyī anwū anwū

Abụ a kara aka. Ọ na-akọwa omume na agwa nwa okorobia "isi anaghị eru ala". Isi erughị ala nwere ike ibụ agwa ojọ. Kama otu e si kwuo ya n'ime abụ a gosiri na ọ bụ ihe oma ka a na-akọwa. I ga-ahụ na ọ bụ so umi okwu umi okwu ka e ji were kọwaa agwa nwa okorobia, na mkpuru okwu ole na ole. Ihe usoro mkpuru okwu ndi a na-ewepụtara anyi bụ ezigbote onyinyo nwa okorobia. Site n'onyinyo ya, anyi ga-enwezi ike mata na nwa okorobia bụ okorobia n'ezì okwu. Ọ bụ a kwaa a kwuru n'ìhe gbasara ihe dimkpa. Onye ji ọsọ ari ugwu bụ onye ahụ zuru oke, gbakwaa obi. Ọdọ nwere ike ikpụ enyi siri ike karịa ọdọ ndi ọzọ. Isi anaghị eru ala bụ isi dimgba, ma ọ bụkwanụ àzụ eru ala. Inyi bụ oke osisi siri ike a ma ama n'ala Igbo. Mma adighi nkọ anaghị emetụ ya aka.

Otu a, anyi ahula na ọ bụ site n'ima atụ, site n'ikpo nwa okorobia aha nta na imo na-akpa ike ka abụ otuto a jiri kọrọ anyi ụdi mmadụ ọ bụ. Ọ bụkwa site n'ighota ụda okwu ndi a, na site n'ighota omimi ha ka anyi ji ruo nwoke a nso, mara onye ọ bụ. Onye chọzie ikpa ya nkụ n'azụ ụlọ ọ mara ka ọ ga-esi mee nke a. O doro anya na ụdi mmadụ a a na-ekwu okwu ya abughị onye e nwere ike tinye n'akpa, gbafuo. Ọzọ kwa, ọ bughị oku e ji ngada anya. Ajọ nwa ka ọ bụ n'ikpere ka a na-ekụ ya. Onye zute ya, o zute ihe o mere.

I leruo anya ala i ga-ahukwa na o nwere ihe ọzọ di ebube n'ime abụ a. Nke a bụ etu e si were jikọta okwu nkowa, ma ọ bụ ima atụ dum di n'ime abụ a onụ. Ha



dum nwere ọrụ ha na-arụ. O nweghị nke nọ ebe ahụ nkịtị. N'otu n'otu, ha apughị ikowazu nwoke a nke ọma. Mana e kpukọtà ha ọny mkpụ akpọọ! ikpọ mkpụ, bụ otu ihe e ji ama abụ ghere! eghe n'ala be anyi. Ikpọ mkpụ na ighe eghe na-esikwà n'usoro okwu. Usoro okwu, mgbe ọfodu, na-esite n'otu e si abụ abụ a ya bụ n'uda ya; mgbe ọfodu o bu nkwa, ma o bụ ọyọ e ji abụ abụ na—eweputa otu usoro okwu di n'ime abụ siri were gaa.

**UDA EGWU.** N'ime abụ Igbo ndi ọfodu o nwere mkpuru okwu ndi a na-eme a hu a hukwa ọzọ ma o bu a nu a nukwa ọzọ. O nwekwara uda okwu na-ada n'usoro, n'usoro, ha daa, ha adakwaa ọzọ. Ihe ndi a socha n'ihe na-akwalite usoro okwu abụ. Ha sokwa n'ihe na-eme ka abụ roọ arọ, ma o bukwany dee ede, na-agba ka mmiri.

Nke a bu iji kowatu ihe m na-ekwu. Abụ m ji akowa ya bu "Zere Ohi," nke M.C. Ogunjiofor dere. O di n'Akpa Uche, n'ihu akwukwo 55-56. Anyi ga-ele anya na nkeji mbu:

Otu ubochi, ubochi anwu  
 Mbè aputa na be Ewi;  
 Kèlee yā wèe pùta ezí  
 Ewí kpōrọ Mbè je ohí;  
 Hà jee nà òke Ibèziakō;  
 Hà hu Ibè nà umu ya atō  
 Kà ha kpùcha okà n'ònu;  
 Hà èfee n'òwèrè, mechie onu.  
 Hà ànókata, ukwu ejie hā;  
 Ewí sī ya gā-àla āla,  
 Mbè sī ya gā-àla āla  
 Hà wèe bilie, kere ūla

Mkpuru okwu ndi a kwusiri usoro okwu o bu a nwere otu uda, ma o bu uda yiri ibe ha: anwu, esi, ohi; (Ibezi) akō, āto; onū, onū; hā, āla, āla, ūla. Uda ndakwasị ndi a mere ka abụ a di ka egwu a na-agu agu. Nke a kwagidekwere ihe a na-ekwu si na Abụ Igbo na Egwu Igbo yiri. Otu ihe mere ha jiri yie bu ihe a na-akpo uda egwu ma o bu uda nkwa. Nke a mere na o gaghi ara ahụ itinye abụ a n'egwu. O dokwere anya na Abụ na Egwu abughi otu. Udaelu<sup>1</sup> ha abughi otu. Echeche<sup>2</sup> di n'ime ha dikwa iche iche. Echeche di n'abụ ka nke di n'egwu. Asusu abụ dikwa iche. O rijuru afo kara asusu egwu. Ya mere o bu ihe ezighi ezi iche na abụ na egwu bu otu ihe. Obubu abụ chara aca na-eji ilu, atumatu okwu na asusu nka ndi ozo, asa ahụ, ihe kachasi mkpa bu na e nweghi ike inwe abụ na-enweghi mkpuru okwu kama e nwere ike nwe egwu na-enweghi mkpuru okwu o bu a.

April 17

## OKWU UFODU E JI EDE ABU IGBO

1. *Udana*: Nke a bu okwu na-ada otu e si akpo ya. Udana ndi ufodu bu okwu yiri uda ihe a na-ekwu maka ya, ma o bukwany agwa ihe a na-ekwu maka ya. Nke a bu iji kowaa ihe m na-ekwu: (osisi) *guzoro kwèkèh*; kpakpando na-eke eke *rijiri*; nnunu fere *fiam*; *nwim* ya jide oke ahụ; *pjam*, ya zogbue esu ahụ; ukwa dara *gbim* n'ala;

1. Udaelu : scale
2. Echeche : bathos

2. *Okwu Itabi Ire:* Dị ka: Nwa nwere arọ ọ na-arịọ arọ arịọ. Ti nchi gbim, tifu nchi nsị n'ike. Ana m arų agwa; na-eri agwa; na-agba agwa aja n'ukwu.

Nwanyị na-eho ero, i na-ere ero ere ka i na-eri ero eri. Ata na Achara dị n'isi ụlọ Okeke; ọ bụ ata ka achara, ka ọ bụ achara ka ata?

Ihe ndị a m depụtara ebe a so na nka okwu. E ji ha egosi otu e si akpọ mkpuru okwu ụfọdụ n'Igbo. N'ihị nke a ha na-enye aka banyere ikpọtuta okwu Igbo.

3. *Asụsụ Uda:* Otu ọlụ abu nwere ike iluru asụsụ Igbo bụ ime ka olu Igbo dum pụta ihe site n'ikowa ụwa anyị na ndụ anyị otu ọ bụla o siri dị. Mgbe ụfọdụ e nwere ike mee nke a site n'ide okwu otu e sighi ede ya n'agumagu ndi ọzọ. Nke a ga-eme ka e chee echiche gbasara okwu a, tūlee ya otu e sighi atule agumagu ma ọ bụ edemede ndi ọzọ.

Ode abu aka siri ike kwesiri iji abu mee ka asụsụ Igbo na-eto eto, na-agakwa n'ihu. Ọ ga-eme nke a site n'otu o si were abu Igbo akowa maka ndu ndi Igbo na-ebi: ndu elu ụwa na ndu nsọ, ndu ahụ na ndu mkpuru obi nsọ. Ọ ga-emekwa nke a site n'iji okwu ọhuru na okwu ochie na-edede abu ya; site n'iji ụzo dum di iche iche ndi Igbo ji ekwu okwu Igbo were dee abu.

Asụsụ Igbo bụ asụsụ nwere ụda. Gini bụ asụsụ ụda? Ọ bụ na nghota ụfọdụ okwu ma ọ bụ nkowa ya n-eso otu e si kpọọ ya, ma ọ bụ debe olu kwuo ya. Lee mkpuru okwu a a na-edede *akwa*. Akwa nwere ike iputa akwa a na-eti n'ukwu; ma ọ bụ akwa okuko na-eyi; mputa ya nwekwere ike jbu ebe a na-edina ala mgbe ura biara; ma ọ bukwanu uzu na anya mmiri na-agba mgbe ihe mwuta mere mmadu, ma ọ bụ oge e tiri nwata ihe.

Ọtụtụ okwu ndị ọzọ na-agbagwoju anya, ma ọ bụ nwere mputa kariji otu juru eju n'Igbo. Site n'iji *akara ụda* mgbagwoju anya ndị a ga-apụ. Isi okwu m bụ na *ode abụ* Igbo nwere ike were mgbagwoju anya di n'okwu Igbo mee ihe nkà, dee *abụ* mara mma, bụkwa ihe nkiri. *Ode abụ* nwere ike ima otu ọ ga-esi were mkpuru okwu di ka "ikpu", "amu", "Uzòagbà", "ngala", "àla Umākā Qlụ", "àla a mù nnà gi", 'imē B.K. ...' dee abụ na-atọ ọchi, na-egosikwa ụba okwu Igbo bara. Onye iwe na-ewe nwere ike chefu iwe ya. Nke a bụ otu uru *abụ* baara mmadu: igugu anyi ma ikpa anyi amu, mee ka anyi chefu ihe nsogbu obi.

4. *Atumatu Okwu*: Nani atumatu okwu anaghi eme ka *uri* buru abụ n'ihi na atumatu okwu ma ọ bukwanu asusu nka di n'ime agumagu ndi ọzọ. E ji atumatu okwu ede egwu, werekwa ya ako akuko. Akuko<sup>3</sup>, ahuanukwa<sup>4</sup>, onyinyo<sup>5</sup>, oyiri<sup>6</sup>, na uraga<sup>7</sup>, so n'ihe na-eme ka abụ buru abụ. Ọ bụ uchè na njere<sup>8</sup> di n'abụ mere o ji abụ abụ. Nke ka nke otu e si deputa njere a di mkpa nke ukwu ime abụ ọ buru abụ.

Nke a bụ asusu nka ndi ufodu e nwere ike ihu n'ime abụ ndi a a horo aho n'ime akwukwo a:

Adammā biturū mmā aka  
Chi yā jiri n'èhihiè

3. Akuko: allusion;
4. Ahuanukwa: repetition;
5. Onyinyo: imagery
6. Oyiri: simile;
7. Uraga: metaphor;
8. Njere: emotion.

Anya m̄ āhūla ntị m  
Ahūla m enyi éhihiè  
Anōrola m̄ n'ulò nòkpoọ mkpuru amụ  
Onye mmà ghurù àhụ  
Anụ kpọrō nkụ nā-eju onū 4/24

### ABỤ IGBO UGBU A NA ABỤ IGBO ỌDỊNALA

Isi abụ Igbo ọhụrụ bụ emume egwuregwu a na-eme na-egwu n'ime obodo anyị. Ọ bụ ihe na-agba abụ Igbo ọhụrụ ume. Abụ Igbo dịkwa n'iche n'iche. E nwere abụ nke e ji ezụ ike, nke e ji akọ ọnyị, nke e ji eto otuto, nke e ji akọwa akukọ, nke e ji akọwa ihe, nke e ji arụ ọrụ, nke e ji akwa ariri, na ụdị abụ ọzọ dịkwa iche iche. Lee abụ a e ji eto nwanyị n'ime obodo.

Nwa āgboghò, i bụ:  
Ụgègbè afụ n'anwụ  
Nwa ejè n'imo  
Oji aji akwa ngwā  
Utukpè e ji àhụ ụzò  
Ọnwa na-eti ànị  
Abụbā ụgò dī n'elu Ak-etu  
Akàrà zii Chukwu kàrà (Egudu & Nwoga,  
1971, i.k 31). Kaku

Ihe mere abụ a jiri yikwa nke a na-edede ugbu a bụ otu atumatu okwu a si akọwa ihe. Atumatu okwu ndi a na-eme ka abụ ndi a nwe onyinyo.

#### Abụ Ugbu A na Abụ Ọdinala

Ihe ndi ọzọ jikotakwara abụ ugbu a na abụ ọdinala: Nke kara mkpa bụ okwu Igbo n'onwe ya. Abụ e dere ede na nke e deghị ede bụ okwu Igbo ka e ji akọ ha. Ha abụọ

jikwa ngalaba okwu Igbo nile were agba onwe ha  
ume: atumatu okwu, ilu, gwamgwamgwam.

Abụ J.C. Obienyem ọ kpọrọ 'Akwụkwọ Oru Ego' dị  
n' Akpa Uche, (i.k 42), bidoro onwe ya n'ogige  
gwamgwamgwam were buru abụ ghere eghe:

Ihe nā-alanye mmādū n'ikwū ùdò  
Ihe nwaanyi sòrò jù di yā  
Wèrè gbasòwe di amōosu  
Ihe lāgara onye isì, nà ngwūrō ohī  
Ọ bughī ya mèrè ndị Ndià jì èrè ụmụ ha?  
Ọkwà ya bütèrè ọgụ nà mgbà niile dị n'ụwa taa?

Ọkwà ya kwányèrè Ụkòchukwu nà mkpọrọ?  
Òlèè ihe a nà-àkpọrọ nwa ogbènyè onye mmūo  
Ọ bughī nà ò nweghī otu ọ hà ya?  
M jìde ihe à n'aka  
Ọ nà-àkụ pèkèpèkè  
Ọ nà-àghokwu ifùfè  
Nwa mpempe akwụkwọ èfù.

E tinye gwam gwam gwam n'isi okwu ndị bidoro abụ  
a anyị ga-enwe ihe dị otu a:

- — gwam gwamgwam: gwam:  
Ihe na-alanye mmadū n'ikwū ùdò?
- — Gwam, gwam, gwam, gwam:  
Ihe nwanyị soro jù di ya  
Were gbasoro di amoosu?
- — Gwam gwam gwam, gwam:

Ihe lagara onye isì na (onye) ngwūrō ohī?

Ahịrịokwu anọ mechiri abụ a bukwa gwam gwam  
gwam.

Ọsịsa ha bukwa otu ihe: "Akwụkwọ Oru Ego".

"Gwamgwamgwam" bu otu n'ime agumagu odinala, ebe a na-enwe ogugy na okwukwe. Abu ugbu a na nke odinala yikwara ibe ha n'uzo ozo di iche iche. Otutu echiche ha, usoro di n'abu odinala na-egosi onwe ha n'ime abu oheru a na-edede ugbu a.

Gwam gwam gwam ndi a magburu onwe ha waba nke okwu di n'ime ha:

kpem n'isi  
kpem n'ike  
R 9 kpem regede  
Aku a gbara n'ogwe  
Aku n'ahu  
Ogwe n'ahu

O nwekwere gwamgwamgwam ndi mara mma n'ihia uda ha. Uda kpatara ha jiri magbuo onwe ha n'iji dee abu n'ihia na mma asusu Igbo na Igbo bu uda:-

---- nziza zara ezi zara ulo  
---- Ihe yiri akwa n'ala laa n'elu  
---- Ono na mba agwa mba okwu  
---- Tum tum gem gem  
---- Tum tum bem bem

N'ihia uda ha, ma n'ihia akuku o na-aku gwamgwamgwam, di ka ilu, bu ihe kwesiri iji ede abu Igbo. O ga-adi mma ka ndi na-edede abu Igbo muo ya nke oma were hu ka ha ga-esi mee abu ha ka o buru ihe di mma<sup>1</sup>.

---

1. O ga-aba uru ihu ihe Mazi Nolue Emenanjo dere maka gwam, gwam, gwam, "Agwugwa. A genre of Traditional Igbo Literature" Edemede a ga-aputa na *Nsukka Journal of Arts and Humanities n'afu* 1979.

## 2. IGHỌTA ABỤ IGBO

Onye ọ bụla chọrọ ighọta abụ Igbo ga-ama omenala Igbo. Ọ ga-amakwa ihe gbasara ndị Igbo nile, mara ụdị mmadụ ha bụ, mara ka ha si akpa agwa, ka ha si were ụwa. O doro anya na ịma ihe ndị a dị oke mkpa ịji wee kọwacha ihe dum abụ na-achọ ikwu. Nke ka nke, ọ ga-ama okwu Igbo nke ọma. Ọ ga-ama ihe bụ ilu, mara ihe bụ ụkabụilu, mara ihe bụ gwamgwamgwam, ma ụmụ n̄kà okwu na atụmatụ okwu rijuru afọ n'okwu Igbo. Ọ bụrụ na ị maghị ihe ndị a i nweghị ike ighọta nke ọma ihe abụ Igbo na-ekwu. Ị gaghị aghọta nke ọma uru abụ bara, ị gaghị amata ihe butere o ị eme ka ndụ anyị bawanye ụba site n'igosi anyị ihu na azụ ụwa; otu anyị si dirị ndụ, otu anyị si nọdụ ebe anyị nọ mgbe anyị nọ ebe ahụ, ị gaghị aghọta ihe dị anyị n'ihu ma ọ bụkwanụ otu nke dị anyị n'azụ siri dirị. Ọ bụrụ na anyị emeghị ihe ndị a, ndụ anyị agaghị aba ụba otu o kwesiri ka ọ baa. Ọ gaghị eju afọ n'uzọ o kwesiri ka o juo.

Ihe m na-ekwu bụ na ihe mmụta dị n'abụ e dere nke ọma hiri nne. (Lee abụ a na-akpọ "Imo" anya. Gịnị mere e ị akpọ otu steti na Naijiria Imo? Ị nwere ike ịkọwa ihe so ya n'azụ? Kedụ ihe abụ a na-ekwu maka ya....?) Abụ na-emekwa ka anyị na-enweta onwe anyị. Ọ na-eme ka anyị chefu nsogbu ụwa; ka anyị nwe ntasi obi mgbe ihe siri ike. Site n'abụ, anyị nwere ike nwe obi uto, ma ọ bụ obi ańurị, ị ka onye na-ańụ mmanya ma ọ bụ onye na-ańụ anwụrụ na-enwe mgbe ụfọdụ.



Abụ na Agụmagụ ndị ọzọ bụ ọzọ (ka m si otu ọzọ) mmadụ na ibe ya ji ekwurịta okwu. Ọ bụ otu ọzọ mmadụ si akọwara ndị ọzọ otu o si ahụ ihe na-eme n'ụwa, ihe gbara ya gburugburu. Ekwuola m na mbido na ọ dị mkpa ịmara okwu Igbo nke ọma ma ọ bụrụ na anyị chọrọ ighọta abụ Igbo. Achọkwara m ikwu ugbu a na ị ghọta Igbo nke ọma ị ga-ama abụ dị mma na nke adighi mma. Ị ga-enwe ike wepụta ewu ojii na ndị dị ọcha.

Onye ọ bụla na-ekwuru gi okwu na-akpatu gi aka n'ahụ. Kama o nwere okwu ndi bu okwu e jighi eme ihe, nwe ndi e ji eme ihe. Ndi e ji eme ihe bu ndi na-emetu anyi na mmuo ma o bu n'obara, okwu bara na nti. Abụ ọ bụla meturu anyi n'ahụ, na mmuo ma ọ bu n'obara, bu abụ mara mma, e deziri edezi. Abụ ọ bụla e deziri edezi ga-emetu n'ahụ. Ma abụ okacha mma na-emetu na mmuo.

Ya bu mgbe i na-atule abụ Igbo i ga na-ele otu onye na-ekwuru gi okwu si akowa onwe ya, ka o wee mee ka ihe o na-ekwu ruo gi nti, metu gi n'ahụ ma o bu na mmuo. Ị ga-amata ma akpa okwu ya o rijukwara afọ ma o bu na o rijughi afọ. N'ih i na abụ abughi ihe ọzọ ma o bugh i akpa okwu — okwu nka, okwu kacha ibe ya.

### **IKỌWA ABỤ**

N'akwụkwọ ọhụrụ o dere<sup>1</sup>, Mazi Nọlue Emerianjo kwuru ọzọ isii e nwere ike were kọwaa abụ Igbo. Ọzọ isii ndi a bu:

- (i) Onye dere abụ a?
- (ii) Olee usoro e jiri dee ya?

1. Nọlue Emerianjo (1979) *Utari Nti* Evans Brothers (Nig. Publishers) Ltd., i.k 6 - 13.

- (iii) Gịnị bụ isi okwu ya?
- (iv) Gịnị bụ echiche digasi n'ime ya?
- (v) O nwere asụsụ nka?
- (vi) Olee olu e jiri dee ya?

O nweghị otu igodi bụ okacha mma a ga-iji tūpee onụ abụ, were ghotachaa ihe nile di ya. Uzọ nke a Nọlue nyere di mma. Kama ka o were rijuo afọ o di mma itukwasị ya okwu ole na ole. N'ebe a, o di mma ka a gugharia ihe m degoro maka Ighota Abụ Igbo, n'ihia na i gaghị akowa ihe i ghotaghị. Tupu i kowaa abụ o bula i ga-aghota ya. Nke a kpatara na i ga-agụ abụ ahụ otutu ughoro, were jide aka ihe o na-ekwu.

- (i) Onye dere abụ:- O zughị ikwu soosọ aha onye dere abụ. O di mma ima ihe ozọ gbasara ya: di ka oru ya, ebe o bi, ebe o guru akwukwo na ihe di iche iche o megasiri. Udi nghota a nwere ike inyeere anyi aka ikowa abụ nke oma, nke ka nke ma o buru na abụ a na-enyocha gbasara onye dere ya.
- (ii) Usoro e jiri dee ya: Ebe a ka a na-ebido ileba anya n'oru nka di n'abụ. Usoro e ji ede abụ na-adị iche iche. Onye nka o bula nwere ike soro usoro nke ya, nke ga-eweputa ihe o bu n'obi. N'abụ ufodu ghere eghe, usoro e ji dee abụ na echiche di n'abụ na-enwe ihe jikotara ha onu. Leba anya, hu otu ahiriokwu di n'ime abụ a na-enyecha jiri mekuta ndi ibe ya.

- (iii) Isi okwu: Abụ ọ bụla nwere isi okwu. Jisie ike chọta ya. Ọ bụ ya ka ị ga-agbado ụkwụ were chọpụta ihe ndị ọzọ digasi n'ime abụ. Mgbe ị matara isi okwu abụ, ị chọwazịa ihe e kwuru maka ya, ma ọ bụkwanyị ihe isi okwu a na-akọrọ anyị maka ihe ndị ọzọ.
- (iv) Echiche dị n'abụ: Ọ bụ site n'iguzi abụ nke ọma ka e ji enweta echiche abụ. Ihe anyị mara bụ echiche abụ si n'otu abụ ahụ jiri metụ anyị n'ahụ. Otu abụ siri metụ otu onye na mmụọ. nwere ike ọ ghara jbu otu o si metụ onye ọzọ na mmụọ. N'ihii nke a, madụ abụọ nwere ike guchaa otu abụ ha agaghị ekwekọrịta n'ihe bụ echiche dị n'abụ a. Ị ghọta abụ nke ọma ị ga-achọta echiche digasi na ya.
- (v) Asụsụ nka: N'isi mbido nkowa a, ekwuru m na e ji asụsụ nka na atumatụ okwu dị iche iche ede abụ Igbo. Ekwuru m na ha bụ ihe na-eme ka abụ bụrụ abụ. Mgbe ị na-ele anya asụsụ nka dị n'abụ na-elekwa anya atumatụ okwu. Ọ bụrụ na ị ga-akowa abụ nke ọma, ị ga-aghọta ilu, ụkabụilu, gwamgwamgwam, mara ihe ha pụtara. Ya bụ ọ dị mma ka ị mụọ ihe ndị a e ji eme nka n'okwu Igbo. Ị ga-amakwa ihe butere ilu, gwamgwamgwam, ma ọ bụ ụkabụilu jiri bụrụ ọkacha mma n'ebe ọ bụla ha dị. Mgbe ị na-ekwu maka asụsụ nka ka ị ga-ekwukwa maka ụdị okwu ndị ọzọ digasi n'ime abụ a: akụkụ, ụdàrà, ọkwụ itabe ire (ọkwuntụhị) ụdàegwu, ọyiri, ụdà ndankwasị, ọnyinyò, ma ụràgà nkwokọta, na mkpụrụ. Ihe ndị a dị mkpa ikowa abụ nke ọma. Ọ dị mma

ikowa otu ha si wee mee echiche di n'abu ghee,  
eghee.

(vi) Choputa ma e ji'olu ike, olu nwayoo, ma o bu olu  
egwuregwu were dee abu a i na-enyocha.

(vii) Mkpokota:- Mgbe i ji uzoo ndi a lechaa abu anya,  
nyochaa ya, i ga-ekpokotazi uche gi onu, kwuo  
ihe i chere maka ya. Kwuo ma abu a o di mma,  
ma e deziri ya edezi, kwuo ma i hula udi abu ahụ  
mbu, kedụ ka ya na ibe ya si yie, kedụ ihe oheru  
di ya .... kwuo ihe ndi gbatara gi n'obi gbasara  
abu a .... ihe ga-eme ka e were ghotu ya nke  
oma.

### 3. ABỤ ỌDỊNALA

Otu ihe pụrụ iche gbasara Abụ Ọdinala Igbo bụ na a naghị ama aha onye chepụtara ya, ma ọ bụkwanụ onye mbụ gurụ ya. A naghị asị na abụ a bụ onye dị otu a, ma ọ bụ na ọ bụ nke onye dị otu a. Nke a apụtaghị na, mmadụ nile nọ n'obodo bụcha ndị nka. A bịa n'ime obodo a na-amacha ndị bụ ndị nka — ndị ji ọny ede uri, ma ọ bụkwanụ ndị ji aka akwa nka. Kama ihe agụmagụ Ọ bụla e wepụtara bụ nke obodo, bụrụ nke mmadụ nile. Ọ bughị onye ahụ chepụtara ya mbụ nwe ya. O mee otu a, ọ pụtara na ndị obodo eweghị abụ ya ka abụ ziri ezi, dịkwa mma. Ọ bụ soosọ ya ga na-agụ ya, n'ime isi okwu ya, ebe o nweghị onye ga-ege ntị ma ọ bụ tinye ọny.

Ugbu a, anyị ga-etinye anya n'abụ ọdinala a na-agụ agụ n'ala Igbo. Abụ ndị a si n'obodo ndị dị n'akụkụ Enugwu.

#### 1. ODÒ

Igbùdu bialụ n'owe è gèwekwenụ ntị.

Gewenụ ntị

Màkà nà ọ bụ Odò nà-ànụ ụzụ afia

Odò bīdèbèlù Ìkwọ

Nà-èkwu ọny ya — gbo gbo gbo

Ashìlì m ụny

Ọ dighị Odo nā-eli m okpulu m

Mà ò bụ dì m anakala

Katakwa Okpoko ụmụ ugwù Odègbulu

Delụ gbululu, lie onye bīalu be ya  
 Mụ bụ Odò nà-èli ùzù zfià  
 Mgbalumgba e jì àkụ izù, Ògenè -  
 Mụ bù ntùme nā-atụkpọ Ògbàdu  
 Mụ bù amàkaèmè, Ekwù ịtọ e jì èsi itè  
 Itè àkwulụ gedegè  
 Ekwù ịbụā echiche  
 Itè agbulụ helele  
 Chọwa onye shīli itè, mgbè nīīne gbo gbo  
 Ashili m egbegbe nia-ede Igwùlùbe  
 Bikō gị kwuta azu  
 Odomagànà Nwa Dī Uyoko ekeyilu  
 Ukpoto-aji  
 Nwalụ ònwe yā  
 Ịjele nukwe, na ịnu  
 Ịjele ghakwalụ, na ị ghalụ  
 Ojì ñkàtà, wèlụ ñkàtà fùtawa n'agū  
 Mākà ịgwùlùbe ùkoto  
 Amajukwa nọ agụ gwom gwom  
 Mụ bụ Ọzọ gbulu enyi  
 Mụ bụ Ọzọ wèlụ ịgù jù ògù  
 Mụ bụ ọzọ chílị mbòsị Eke  
 Wèlụ Olìè gbaa n'ama oboli  
 Mụ bù ntume  
 Mụ bụ agàmèvù adighị mma n'ajụ gbo  
 Mụ bù àkata inyi, ọ bulụ ọgwù  
 Ògbu oshishi  
 Abù m òtùrùkpọkpọ  
 Ntùkpọ oshishi  
 Oshishi anyị belụ ibe  
 Ọ bù m jì ya jekọlụ gbo

Ha Ha Ha Ha

Abù m̄ Odō fēlụ gede, fezùlu Igbò

Odō bī n'oboli Eze Ekwulu-ume

Odō jīli ngwù gwuchie ọnụ bē ya

Ñkè m̄ yīli ñkè ijē gālụ nwatà

À shị nà ọ gbàlù ọsọ maa

Tumgwengwe na ñgweleke

Abù m̄ ògenè

Awụwa walụ ògenè

Ògene wèe kwuwe

Abù m̄ ògenè, ọnụ ivom

Igbùdu àdọlụ

Inono nā-ete ēte

Inono nā-akwụ ākwu

Ọnụ uturụ m̄

Na-akpọ n'ọnụ Odō

Abià m̄, Abià m̄, Abià m̄

Nwa Odomagànà,

Òde akwụkwọ anāghị èdetùcha

Ihe dī m̄ n'ọnụ, ihe nā-akpụ

Mụ bụ uturụ

N'abụ a, Odo si na ya bụ Ogènè ya bụ ñtumè (nnunụ), ya bụ Ekwù itọ.

Odo a bụ ndị mmụọ. Ya na Ekè (Onye Okike) nyere ike kpaa nkata. O bụ ihe na-eme na nkeji abụa, ebe odo na-agwa ihe kere Igwulube ka o nyere ya efe ka ya labaa n'udo.

Nkeji atọ bụ sọsọ otuto. 'Mụ, mụ' juru ya. Mmọnwụ a anaghị eto onye ọzọ ma ọ bụ mmụọ ọzọ. Sọsọ onwe ya. Ahirjokwu nile dī n'ime nkeji a bụ

ụraga. Lekwa ka ụda ndakwasị dị ebe a ji mee ka abụ a  
 na-atọ ụtọ na ntị, na-ada ka egwu. Ahụahụkwa dị n'abụ  
 a nyere aka iweputasi agwa na omume Odo a nke oma.  
 Na nkeji ndị ọzọ bidoro abụ a, i ga-ahụ na ọ bụ "abụ  
 m" bụ mmalite okwu. Nke a na-egosikwu na abụ a bụ  
 abụonwe, abụ na-akọwa maka onye na-agụ ya.

Igbudu	= Igwe mmadu
Ọny iro	= Olu ụtọ
Inono	= ahụhụ ọcha
Kwuta azụ	= Laghachi azụ
Ijele	= Ijere, ahụhụ isi ukwu
Ọgbadu	= Ọka; ụbọ ọka
Okpulu	= Ogwe osisi
anakala	= ngalaba osisi

## 2. NDUMỌDU

Diòchì na-ènyị nkwù na-èsi itè  
 Ọ bụlụ nà nkwù echughị, itè gà-èchu;  
 Onye tili oteme kwù yawaya  
 Ka onye kwùlu ezi okwù gbaghàlụ ya,

Ọ bughị èjekatām be dibià  
 Bù àmakatām ihe  
 Nkītā nò n'uche  
 A shị nà ọ nò n'ụla  
 A shịlị mbè ya chèkwa eche  
 Ọ shị nà ya kpùrù èkpu;



Egwu sòro ọ̀nū  
Ya nà mkpụlụkpụ akā nà-esò;  
Ọchụ ọ̀kụkò  
Ọ̀ bụ̀ ya nwē ada  
Oshishi kpāra esu  
Ya nà esu nà-esō àna  
Onye nā-alāchaghị ụ̀dàlà  
Ihù anaghị akpō ya  
Màkà nà ọ̀jì ọ̀fọ  
Anāghị àtọ̀ n'ụ̀zọ̀

Abụ a bụ ndumọdụ. E ji okwu nka ghụọ ya ahụ. N'ezì okwu ọ bụ sọsọ ilu ka e ji dee abụ a. Ilu ndị a dị iche iche kpọkọtara ọny na-ekwu otu ihe. O nweghị nke abaghị uru ebe ọ nọ, site na mbido ruo n'ogwugwu. Ha dum bụ ilu ndumọdụ, ma ọ bụ ilu na-akọwa maka amamihe.

tili oteme = kwuru okwu asị (ụgha)  
mkpụlụkpụ aka = mkpịsịrị aka.

AJỤJỤ

Kọwasị ilu dum dị n'abụ a. Dee ihe gbasara ha.

## ABỤ UGBU A

### (A) : I. E. AKOMA

Isreal Akoma bụ onye Ndokị. O bụ otu onye edemede Igbo na agumagụ Igbo na-atọ ma na-adikwa mma n'aka. N'ihia ya o deelarị otutu ihe n'Igbo nke ufodu n'ime ha bụ otu egwuregwu chara acha a na-akpọ *Obidiya*, na otu akwukwo abụ o kpọrọ *Abụ n'olu Igbo*. O dekwara abụ ole na ole *n'Akpa Uche*.

Ugbu a, Akoma bụ Ukochukwu ndi Siemensi. O no n'Aba.

### 3. OGBANJE

NJOKU: Nsogbu akarijala  
Nhusi anya akarijala  
Kwa afọ ukà Nwamkpa  
A gbaa ñke mbu, o tọọ n'ogwè,  
A gbaa ñke abụo, o tọọ n'ogwè  
E kwere ogwè pja akū?  
Nwa alō ahusiela anya  
Nke à o bughị mkpisiñi akā ochiè?  
Anyi dābirì ya kà i ghàrà jbià ozo  
E nyewo umu akā saraka  
Ihe ndi à bù kà o si choo  
O bù gini fodoru?  
Mà ebe i jikere jkpu anyi onu n'ala  
Imesi anyi ike n'elghia anya

Enweghị eberè màkà nhusì anyà  
Husie anyà ùgbòrò ise  
N'akùkù mmiri ntà  
Kà ibu nkụ nà kàràjìm  
Gà-àgwa gị okwu, okwu ị gà-ànụ  
Kà òke à burụ ijē ikpe āzụ gị.

IJÈ: Òleē ebe ị jì m̀ àga?  
Ì jì m̀ àga akùkù mmiri?  
Ọ bụ ebe ahụ k'ì nàtàrà m?  
Ọ bughị gị nà-èbe akwā  
Na-àchọ m ụbòchị niile  
Kà ùso ekwū gị juo?  
Ọ bughị gị nà-àgba àjà  
Na-àchọ ihe ị gà-ème?  
Kà m bàta n'ụlò gị?  
Ì mezùola kà m sị chọọ?  
Ibu nkụ na karajim  
Ọ bughị anụ ahụ kà ọ nà-èmebi?  
Anọ m̀ íchè na-èle gị anyà  
Hụ kà echiche ụnụ sị àga  
Isū m ọkụ gà-ème kà  
M jie ñji ukwuù  
Ọ bụ onye ojii kà ị gà-àmụ òzọ  
Enwèrè m̀ èberè n'èbe ụnụ nò  
Ahūwo m nhusì anyà ụnù  
Mà nwenù òdìdì n'ezie  
Ọ fòdùrù ùgbòrò ijè àbụọ  
N'ihì nà aka m anozughị ogè m  
Kà m wèe nògide burụ òkè gị.

I. E. Akoma.

## Ọgbanje

Abụ a nwere ihe pụrụ iche n'ime ya. Ọ bụ Njọkụ na lje na-ekwu okwu n'ime ya. Sọsọ olu ha abụọ ka a na-anụ. Njọkụ kwucha, lje asaa ya.

### Ajuju:

1. Ginj bụ Ọgbanje? Kowaa ya nke ọma, kwukwaa ihe butere Ọgbanje ji bụrụ ihe nsogbu.
2. Olee aja a na-achụ ka Ọgbanje were ghara ibia nye ndị mmadụ nsogbu?

### (B) : KEVIN AMASIKE

A mụrụ Amasike na 1940 n'Amaku - Orodo Mbaitolu. O jere akwụkwọ na St. Patrick's School, Coal Camp, Enugu, na na National School of Commerce, Oguta. Kevin edeela abụ dị iche iche. Abụ ya so n'abụ ndị a họtọ ahọtọ dị n'akwụkwọ abụ a na-akpọ *Akpa Uche*. Ọ bụkwa otu onye n'ime ndị nwere onyinye ukwu ndị Onibonoje nyere n'otu mgbe. Ọ na-arụ ọrụ ugbo a n'ụlọ na-agbasa akụkọ n'ikuku dị n'Imo a na-akpọ Imo Broadcasting Service.

Abụ Mazị Amasike dij iche iche. Ọtụtụ n'ime ha gbasara ihe Chukwu kere eke, ahụ mmadụ, na ihe nke nwa. Ufodu n'abu ndị a bu: "Okuko, 'Mbe,' "Anyan" "Ire", "Nkwụ", "Ube", "Ndid", "Udo",

### 4. ỤWA ỌKỤKỌ

O! Uwa ọkukò à gà-ème anàa!

Ụwa ọkụkọ à gà-ème ānaā!  
Ọkụkọ yiwe ākwa nguri nguri,  
Yà bùọ àbùọ egbe ēburu.  
Dìbìà wèrè ụfọdụ jì chụa àjà.  
Ufù èburu, idè èburu, ụmùaka akụgbue  
Ụfọdụ, Onwenụ ēgburie ndị ọ zūtana.  
O! Ụwa ọkụkọ, a gà-ème ānaā.

Ọkụkọ, ụwa gị бү mkpekele mpekele  
Ọkụkọ chi kere gị, ọ gà-ème ānaā!  
Ọkụkọ zùchàrà nwa erighi àkù nwa, à gà-ème  
ānaā  
Ọkụkọ, O! àzì iri urù nwā gbàrà gị  
Ọkụkọ enwēghì mgbè o jì ènweta àkù,  
N'ihì nà ndị Chi kēre ya nà ha jìrì nwa yā  
Kpata àkù, mà ọ бү baa ụba  
Ya mèrè ọkụkọ jì ànyụ ākpala ngà ọ бүlà  
O hùrù, n'ihì ọ naghì èrì àkù nwā  
Ụwa ọkụkọ, à gà-ème ānaā

Ihe a бү ùchu. Abụ uchu бү ebe a na-ebe akwa, ma ọ бү na-akowa maka ụwa; nsogbu na mmekpa ahụ dīrī anyi, ma ọ бүkwanụ dī. N'ime abụ a, ọ бү nsogbu dīrīrī ọkụkọ ka a na-ekwu maka ya. Abụ a na-akowa na ụwa ọkụkọ бү ụwa ọjọọ, ụwa añurī adighi n'ime ya. Lee ka ode abụ a jì were dewe anya n'ala were họtuta ọdachi nile na-adakwasị ọkụkọ!

**Ajụjụ:**

1. Gini бү isi echiche dī n'abụ a? Kowaa ọdachi dum na-adakwasị ọkụkọ na ụmụ ya.

2. E degħi abụ a na nkeji na nkeji. I nwere ike ikpwa ihe butere ya? O di mma otu ahụ?
3. Kpwa okwu ndi a:  
mpekele mpekele  
azi igba (azi iri uru nwa gbara gi).

## 5. ANYA

Chinèkè, Chinèkè èkèlè dīrī gi.  
 Gībū onye kēre anya.  
 Nye yā ònyinye pūru ichè.  
 Ònyinye ñkè ihū uzò. *to see*  
 Anya n'ahụ uzò ebe tēre aka,  
 Chi kere mmadū tinye yā anya,  
 Otù n'aka nrī otù n'aka èkpè wèe gwa hā sī,  
 Lèenu, lèrue ebe ukwu n'agāghī èru,  
 Aka agāghī eru, imi agāghī eru.  
 Ihe niile unu nà ha bụ nwanne agāghī ēru  
 Bèelu sò unu bụ anya  
 Anya wèe chīrī akā ya abụọ chílie elu,  
 Kèlee Chukwu sī, 'O! nnà m, i meela.  
 Wèe bōghee anya ya n'èle vam vam vam.  
 O lee n'elū, ò lee n'àlà.  
 Ò leta ñkè oma, ò leta ñkè ojoō.  
 Anya wèe n'èletara mmadū ihe ojoō  
 òtutù ihe ojoō n'èduba mmadū n'oku àlà mmūō  
 Bụ ihe anya lètàrà  
 Anya bụ ñjọ burukwa mmā,  
 Èkèlè niile anya kèlèrè Chinèkè ogè  
 Ó nyèrè yà ònyinye ñkè ihū uzò ùgbu à

Ọ būrula ihe lāra n'iyi.

Anya, ọ pùtara nà ì maghì n'anya n'èle ùwà n'èle gí  
anya. Anya Chi kere mmadụ wèrè gí nye ha kà i wèè  
n'èletara ha ihe ọma.

Màna ì wèè n'ètinye ha nà òjọ.

Abụ a bidoro n'ito Chineke otuto site n'onnyinye o nyere  
kọwakwara ka omume ọma nke Chineke mere anya,  
jikwara na-ebutere mmadụ ihe ọjọ. Anya bara uru,  
kama o nwekwara ike tinye mmadụ na nsogbu.

## AJỤJỤ.

1. Gịnị bụ ihe mmụta dị n'ime abụ a?
2. Kedụ ihe ndị ọzọ dị n'ime abụ a mere ka ọ dị mma na ntị?

## 6. IRE

Ihe a kpụ n'ọnyị dī mma bụ ire.

Abụ m ọjị jī mmadụ ndụ

Ọ bụrụ nà m ekwūghị okwu

Mmadụ bụ ufuru ñkịtị.

E meghee ọnyị, ì gà-àhụ m

E kwue mmā ọ bụ m kwuru.

E kwue ñjọ ọ bụ m kwuru

Ndị mmadụ n'atụ ilulu sị

Ihe a kpụ n'ọnyị dī mma bụ ire

Ọ bụ ezi okwu nà mụ dī mma,

Màna abụkwà m mmà ihu ābụ

M gbue n'iru, m gbue n'azụ

E gbue mmādu, à kpàa mmadu o bù m̀ bù,  
 Ire kwūtere ihe gburu ya  
 À siri elū, à siri àlà, o bù m̀.  
 M̀ hapu à siri aia o bù m̀  
 Agwàrà m̀ anya si ya lèrè gàwa  
 Ma m̀ siri gawa  
 Okuko ghàra kwokwo  
 O ji gini azu umu?  
 Onyinye anyi di ichè ichè,  
 A na-àgwa umu nwaanyi si ha kwusi mgbata asiri.  
 Ma agwaghị m, o gaghi ekwe omume.  
 A turu ilulu si a si nahu afoghi ire  
 O bu mma nke a putara n'egbukasia ahụ. *cut*  
 Niile mma ma mma agaghị etesa ire.  
 Jiri ire gi guo ezè gi onu

**Kevin Amasike**

Abụ a di mma ka abụ a na-akpo *Anyà*. Ha abuo nwere  
 otu ihe jikotara ha onu. Ha metutara ahụ mmadu. Ozò  
 kwa: Ihe anya huru ka ire na-ekwu maka ya. Kama  
 n'ime abụ a, o bu ire ji aka ya ekwu maka onwe ya. Nke  
 a abughị n'anya n'ihì na ire bu oji onu ma o bu  
 ekwurekwu.

### **AJUJU**

1. Weputa atumatụ okwu nile di n'ime abụ a? Kowaa ha.
2. N'echiche gi, kedụ ihe e jiri mara ire?



## 7. ÈGWÜRÙGWÙ

Egwùrùgwù,  
Obi oma dī m; ògbè m hụrụ gị,  
N'ogè anya anwū nà-àla n'igwē,  
Ị pụta n'ùgwù gị niile, Ègwùrùgwù.  
Mgbè m nà-èle gị anya;  
Enweghī m ike ịkọwa ọlā èdò òle i ịl wèe pụta  
Mgbè ahụ ị gàrà igwe gbùrùgburù,  
Ụmụ ihe chí kèrè èke na-èlele gị.  
Nnè m kọrọla m sị,  
Ọ bụrụ nà ègwùrùgwù pụta n'igwē  
Mmiri agāghị ezò,  
Bèelusò mgbè ègwùrùgwù chírịlā  
Ọcha yā niile, chíbàa hā n'ime igwe.  
Egwùrùgwù,  
Mma niile a, ị màrà,  
Olee k'mmā onye kēre gị dī?  
Ị màrà mmā dī oke ọnụ òke nā-agaghị àzụta n'ahịa  
Òtito dirị Chinēke, onye kēre gị.

**Kevin Amasike.**

Abụ a bụ otuto. Ọ na-eto "Ègwùrùgwù" nke mma ya na-egbu ka amụma. Nke a bụ abụ na-akọwa Okike - otu n'ime ihe nile Chineke kere eke dī n'elu. N'ala Igbo e nwere ọtụtụ akụkọ ọdịnalā gbasara Egwurugwu. Abụ a deturụ ọnụ n'otu n'ime ha. Mma dum Egwurugwu mara - mma dum ihe nile dī n'ụwa mara bụ otuto dirị onye kere ha. Ha na-egosikwa otu onye kere ha siri maa mma, nke ya.

5/22

God's gift

**(C) : R. M. EKECHUKWU**

R.M. Ekechukwu bụ onye nkuzi ukwu nọbu na Aggrey Memorial College dị n'Arọchukwu. O bughị onye ọhụrụ n'ihe gbasara edemede na agụmagụ Igbo. Ọrụ ya bụ nkuzi, kama ide edemede Igbo na-adikwa ya mma. O so na ndị abụ ha dị *n'Akpa Uche*. N'ezie, ọ bụ ya chikọtara abụ ndị ahụ dij *n'Akpa Uche*, dezie ha n'usoro kwesiri <sup>ekwes</sup> ma dekwuo okwu mmalite na okwu nkọwa ndị dij na ya bụ akwụkwọ.

**8. ODOGWU KABRAL, NỌDỤ MMA.**

Ọjị dāa n'ala  
Ụmụ ntakiri etee ya elu  
Osisi wugharichaa akwukwo  
Ma ifuru, wasachaa aba,  
E mechakwaa, ya akpoo!  
Ufufe bja, ya akwatuo ya.  
Mkpu na akika ga-enwe ya.  
Ndụ bụ osisi  
Ihe bụ ndụ bụ onwụ.  
Onye nwụọ taà, ọ gaghi anwukwa echī!

Kabral anwụọla, ọ bụ ezi okwū,  
Ihi ala nnà ya kwafuru ya  
Ala Afrịka ahụsiela anyā,  
Ọbiarààbja kà onye nwe ala  
E mēsiela anyi ike!

Agwọ lōro ibè ya

Àhụ anaghị àdị yā mmā  
Oleē kwanụ ebe onye gbūru gị nọ ùgbu à?  
Gwa ānyị, ndị Potūgal.  
Mmụọ Kàbral àchụfuola yā.

Obi dī ànyị ụtọ  
Nà ihe bere pijì ànwụọla.  
Ihe ahụ i jiri ndụ gị tọọ àjà  
Ike kwe, gà-àbụ òkè gị.  
N'ogé, nā-etēghị aka.

Amīlkà Kàbral, nọdụ mma o ...!  
Ebēla akwa n'ala mmụọ  
I dī ndụ, mà taà  
Ọbjàrà nà òkè anyị sị ya bjàgbuo ānyị  
Ya lawa, mkpukpu tokwee ya n'azụ.

**R. M. Ekechukwu.**

Mbido abụ a dī ụtọ. Nkeji mbụ ya dī ka ebe a na-agba  
afa, ma ọ bụ na-agọ ọfọ. N'etiti nkeji abụ a ka e bidoro  
kọwawa ihe a tụturu ọnu na nkeji mbụ.

Ọjị bụ oke osisi, ndụ, bụkwa oke osisi. Ọjị dara n'ala bụ  
osisi enwekwaghị ndụ. N'abụ a, Odogwu Kabral bụ  
osisi ọjị. Kama abụ a na-akasikwa anyị obi n'ihì na  
Odogwu Kabral anwughị n'efu.

### **AJỤJỤ**

*Amilcar Cabral*

**ODOGWU AMILKA KABRAL**, ọ bụ onye ebee? Kedu  
ihe i ma maka ndụ ya na ọgụ ọ lụrọ obodo ya?

## (D) : IHECHUKWU MADUBUIKE:

A mụrụ ya n'Isuochi - Okigwe, ebe Imo si agbaputa agbazu uwa dum. O gara Koleji na Kalaba bja kuzie akwukwo n'Alvan, Owere, ka o siri Ala Bekee lota. Ugbu a, o bu Minista mmuta di n'aka ya na Legos.

Nwoke a bu onye oheru n'ihe gbasara ide edemede na agumagu Igbo. Kama o deela abụ na ihe ndi ozo na Bekee na Frenchi. Abụ ndi o deputarala n'ime akwukwo di iche iche di n'America, Fransi, na na Najirja. Abụ ndi o dere n'okwu Igbo so n'abụ a horo aho nke Mazi 'Nolue Emenanjo weputagoro *n'Utara Nti*. Madubuike bu onye ihe gbasara okwu Igbo na-anu oku n'obi. O kwesiri ike na o bu site n'abụ Igbo ka a ga-esi egosi na okwu Igbo bu asusu kara aka, ma zukwaa oke.

Mazi Madubuike bu onye nwere nti egwu. O bukwara onye kwere na egwu na abụ gbara ogige. O na-adi ya ka iwere ngwa egwu — udu na oyo — na-akwagide abụ ndi ufo du o dere n'Igbo.

### 9. EZĒ

Onye amāghị onye m bụ, jù o ajùjù  
| chọọ jma mà ezē ò ò kwà agū n'òñū  
Kpatụ ya aka n'òdù  
Mgbè m bụ nwatà kà m kàchà àkpa ike  
Ihe aka enwēghị ike ime hapùrụ m ya  
N'ihì nà a chọọ mmà mà à hughī ya, chọwa ezē  
A lùwàrà ògù sị atāsi arụ?  
Ginj mēre e jī ahàrà nkjtā òkpukpọ?  
À sị yā nà ndi mmụọ wēre gini mewe?

Wèrè irē gị gụọ ezē gị ọgụ  
lkekwe, ị ghotà ihe m nà-èkwu  
ihe tǎgburu nkítà màrà àta arụ.

Onye pūrụ ịtụcha ihe dī n'àhụ mmādu  
ghara gbara ịkpọ ezē ahà?

Onye ahụ ò pūrù eze elu?  
Ọ chọrò kà eze kwoo ya?  
Ọ bụrụ nà ọ bù olùku  
Ndi nwēre ezé àmàmihe gā-akọrọ yā  
Otu mmirī sī bàà n'òpì ụgbòghị?

Ị chọrò ịma okwu òkà ndi ịgbò ịl m akà?  
Ha hiri nnē, mà màta nà à dighi àgba akā  
Àhụ nwatā pūru eze ọhūrū  
Ị bụrụ ekwēghị èkwe ègosi m gị  
Ọgwù e ịliri eze nkítà gwọọ  
Nke à gà-èbute ịtā ndù n'ezē  
Mà ọ bụkwànù ịtā ịkiri eze

Mmirī nà-àha <sup>stick</sup> <sub>choke</sub> onye chi ọjọọ n'ezē  
Ọ bù ya bütèrè  
Nkítà rie n̄sị, ezē erèe ewū.

Enyi m, anūla m  
Ọ bughị sọ ụdarà mütàrà nwa a nà-apịwa ọnū  
Agadi nwaànyị a sị ya legide nwa anya  
Ya sị nà ya enwēghị ezè,  
À sị ya tǎgbuo nwa?  
Onye ịl obì kpọ m asị  
Ya ejilà ọchị ezē hụ m n'anya  
Enyi m, àmaghị m ihe m tǎrà takwuru ezē

Abụ n̄ ọ tagbue ò rie  
Eze dī nkọ nā-egbu àmùmà  
Ejilá anwūrù èmechu m̄ ihu  
N'ihī nà onye m nà-èchè bụ onye ukwu.

### Ihechukwu Madụbụike

Abụ a bụ abụ e jiri atụmatụ okwu nka dij iche iche dee. Otu ihe na-atụ n'anya bụ na ọ bụ Eze na-ekwu maka onwe ya n'ime abụ a. Nke mbụ, o bidoro tuwe onwe ya aha dij iche iche: "Ọ tagbue o rie", "Eze dij nkọ na-egbu amụma," "O jide achoghị mma." Nke abụọ, o bidoro kọwa ụnyị o chere na ya haara mmadụ na ụmụ anụmanụ. Nke atọ, ọ kọwara otu ndị Igbo ji were ya asụ asụ nka. Lee ka okwu ụka jiri ghuo nkeji nile dij n'abụ a ahụ.

Nkeji abụọ: Lee ka Eze si kọwaa ọrụ ọ na-arụ.

Ọ bụ onye nche nọ n'ọnyị. Ihe batara n'ọnyị dij ọkpụrụkpụ bụ nke ya.

### AJỤJỤ

1. Gosi asụsụ nka dij iche iche dij n'ime abụ a. Kọwaa ka ha si mee abụ a, ọ bụrụ abụ siri ike?
2. Ọ dij gị ka ọ bụ onye ka Eze na-akọwara onwe ya? Gini mere o ji dijiri mmadụ na anyị mkpa?

5/29

### 10. ÒGBUNÌÌGWÈ.

Omèrè dike  
Ògbu diìmkpà

E leija nwa itè, ya āgbonyụọ okū  
Anụ kpọrọ nkụ na-eju ọny  
Ogbu nnụ ọjā  
| bụ egbè mmiri  
| sị n'ikùkù èje  
| nà-àwa àlà na-àwa ọhīa  
| maghị enyì òkè i jī àma onye ịro  
| mèrè dìmkpà  
O wèrè anya yā hụ ntị ya  
| mèrè dìmkpà obì tìba ya n'afọ  
| mèrè dìmkpà ewu āta ya igù n'isi  
Oje mbà enwe iro  
Okụ nà-agba ọzàrà  
| bụ òme n'ụkọ  
Bùkwàrà òme mgbà o jī  
Orụ gī kà bụ ọrụ mmàlìte  
N'ihì nà j kà bụ nwatakịrị  
Mgbè i tòrò,  
Anyị gà-èjì gị dozie òbòdò (ndị) Afríkà  
Nà òbòdò ndị ojii n'ụwà niile!

*Ihechukwu Madụbụike (Oct. 1977)*

Abụ a na-akọwa maka otu ihe e ji alụ ọgụ nke ndị Igbo meputara mgbe a luru agha na Naijiria. O bụ abụ otuto. O bụ ya kpatara okwu otuto jiri ghuo ya ahu.

### AJỤJỤ

1. Lee anya na nkeji anọ, ahiri ise na isii. Gini ka ahiri abuo ndi a na-egosi?
2. Kowaa nkeji nke ikpe azu?
3. Gini bu "Ogbuniigwe"?

## 11. NAJRA

Ahà m bù Egō  
Ọ bù mī jī ùwà  
Mụ bù isi; bụrụ ọdụ  
Onye enwēghị m, ọ na-èbe  
Mgbe ùfọdụ inwē najrà dī kà  
|kpāta nkụ ahụhụ  
Mgbè ahụ ọ bụrụ ihe nā-eweta  
Nsògbu obì na-ēzughị ike  
Ọ dī kà atūrū jī ọkpà kpakwuru onye ùgwō  
Onye nwēre egō achoghị jda ogbènyè  
N'ìhì nà à naghị ème e rikata n'ọkụ  
È riwe n'àlà.  
Ùfọdụ sị nà najrà bù ọrịa Nàìjírìà  
Ọ bù ya bütèrè ohi  
Ọ bù ya bütèrè |kpọ asị  
Ọ bù ya bütèrè inyē nà iri ògàrì  
Najrà bütèrè oke òdòròndòrò ùgbu à  
Ihe ndị à bù ihe ọjọ  
Mà onye enwēghị najrà  
Ọ nà-èbe sọ akwa

Mà ndị ùfọdụ nà-àsi:  
Ùgò túfuo àbụbà ya  
Òleē ebe mma yā dī?  
Mmanwụ dàruo àlà  
Ùgwù ya ārụa  
Ọ bụrụ nà nwokē enwēghị egō  
Òleē urù ọ bàrà?  
Ọ 'kwà egó bù mma nwokē bụrụ ùgwù ya?



Ụfọdụ sịkwà:  
Ụtù abụghị sọ nri ẹnwe nà-èri  
Akwà abụghị sọ ihe nā-eme kà nwaànyị maa mmā  
Diọkpara ejighị àkù  
Aka jì àkù gà-àkwa nnà ya  
Nwa nà mmadụ kà egó  
Onwēre mmadụ kà onye nwēre egō  
Nwa nà mmadụ bụ àkù  
Ha dị kà àbụbā ùgò  
Onye enweghị ha, ùgwù ha arụa.  
Ahà m bụ Ego  
Ọ bụ m jì ụwà  
Abụ m ihe ụtọ, bụrụ ihe èbùbè

Ee! Egō dị ụtọ, dị èbùbè  
Mà chèta nà ò bụghị kà ihe nracha sị àtọ  
Kà e si àracha yā  
Onye sòwe ụtọ anụ  
Ò righị anụ ùdèlè  
Ò rie òke mmadụ  
Oji ntị nùrụ  
Inwē egō bụ ìkpā nkụ ahụhụ  
Ọtāra amụ èbèlè jì ibi ụgwō

### Ihechukwu Madụbụike

Site n'ahịrjokwu mbụ, a hụrụ na ọ bụ Naira na-ekwu maka onwe ya. O gosiri onwe ya ka onye nwe elu na ala, onye jì mmà jidekwa jì. A ga-asị na onye nwere ego nwere ihe nile, onye enweghị ya, bụ Erọn — ọ gba aka. Ma e nwekwara ọlụ ọzọ siri ike n'abụa a na-asị: 'E e;

Naira abughị obiara okwu laa, na o nwere ihe ndi ozo ka ya mma.

### AJUJU

1. Deputa okwu nka dum di n'abu a. Kowaa ha.
2. Kedụ oju okwu nkwukwasị na ụda ndakwasị na-alụ n'ime abu a?

June 7

### 12. IMÒ

Ahà gi bụ Imò  
E lelịa itè, ò gbonyuọ okū  
Anụ kpōrọ nkụ nā-eju onū  
Òje mbà enwē iro!  
À mà ndi ga-abụ ezè?

Imò!

Oke mmiri bidoro n'òbòdò nnà m  
Ọta sịkọrọrọ ruru mba ghoo òsìmiri  
Ụwà niile nà-abọrọ n'akùkù gi

Imò

Agadi nwaanyi  
Iputara mgbe ala akaghi aka  
Tupu nnà m ochiè amụọ Isu  
Tupu Isu amụọ Ezinahitè  
Tupu òbòdò ukwu anyi aburu òbòdò ukwu  
Obòdó dike, Mmiri oma; Mmiri ndu

Mmiri a mààrà àmara. Obòdo ìkè ihu  
Mbà òdì ikòh, Mbà ndj ikē  
Okporo gī bù eriri ike jīdere ānyị  
Mmiri gī bù nri nā-azụ  
Na-ènye ānyị ụba nà ike

Imò

Mmiri nsòrọ èkètè mà òhàra akpụkpọ agụ n'olu!  
Àchoghī m mmiri òzọ  
Àchoghī m òbòdo òzọ  
Enyēla m nri òzọ  
Àgaghī m èbi n'òbòdo òzọ

Ọ bù mụ nà Imo  
N'ọnwụ mà na ndụ.

**Ihechukwu Madụbụike**  
(February 16, 1977)

Abụ a bụ otuto, Isi okwu ya bụ oke mmiri dị n'ala  
Igbo a na-akpọ Imo. Ọ bụ site n'aha mmiri a ka otu steti  
n'obodo anyị siri nweta aha ya mgbe e kere ya n'afọ  
1976.

Ihe akụkọ ọdịnalà dị iche iche dịkwa n'ime abụ a. Isi  
Imo dị n'Isuochi, n'akụkụ Okigwe. Isu bụ nwa Ochi bụk-  
wara nna Ezi na Ihite.

## **NKQWA UFQDU OKWU**

**Ọ ta sịkọrọ:** Ebe isi Imo dị n'Isuochi bụ ebe a na-akpọ Ụmụakụ. Ọ bụ iyi ntakiri na-agba nwayọọ nwayọọ, ma ọ bụ sịkọrọ. Ọta sịkọrọ bụ ụdana okwu na-egosi otu mmiri a si atanye n'ite.

### **AJUJU.**

1. O nwere akụkọ ọdinala dị iche iche a na-akọ maka mmiri Imo n'ọtụtụ mba dị iche iche n'Imo Steti. I nwere ike icheta ha?
2. Gịnị ka atụmatụ okwu a pụtara? Mmiri nsọrọ ekete (nkata), ma nara (koro) akpukpọ agụ n'olu?

## **13. AFRĪKA ÌDÌDÌ**

Ọ dị egwù  
Ị hụla ihe dị otu à, mbụ  
Nà mmadụ nọ n'ụlò ya  
Nòkpọọ mkpụrụ amù ya?

Chi m̄ ekwèlà  
Ọbàsị dị n'elu ekwèlà  
Àmadị ekwèlà  
Imò ekwèlà

Anyịm ekwèlà  
Àkụ nwatà anāghị āka yā  
Okirikiri kà a nà-àgba ukwù osè  
À nāghị àrị ya elū  
Ụjiji machaa nkwē  
Ikpo n̄sị kàriri ya  
Ò nweghī ihe ha pùrù imē

Òleē m̀gbè àkụ nwatā bldòrò  
Gbawa yā anya mmiri?

Ọ dī egwù!  
Chi m̄ ekwēla n̄jọ  
Egbe bèrè ùgò bèrè  
Nke sị ibè ya ebèlà  
Nkù kwaa yā; mà ọ bụrụkwanụ  
Ya fèrè gàwa — ebèghị èbè  
Onye sī m nwùọ  
Ya nwùà

Òleē m̀gbè ọbịà jikwà bụrụ ọbịàrà kariri?  
Nwa nwēre arò,  
Ọ nà-àrịọ arò àrịọ?  
Ejī m̀ ogù  
Ejī m̀ ọfọ

Afrịka, ị bù òbòdò ndị ojī  
Mmadù apụghị ināara gị anyị

**Ihechukwu Madụbụike.**

Ndịda Afrịka bụ obodo ndị ojii ndị ọcha jiri aka ike nwere. Nkeji mbụ abụ a na-eti sọ mkpu, na-ajukwa ajuju ọsisa ya doro anya. Ọ na-etikwa mkpu were na-asị na e mebeghi emela, ka chi nile di n'ala Igbo nye aka ka ihe ojuo a kwusi. Otu echiche di n'ime abụ a bụ mmegbu. Abụ a na-asị na mmegbu adighi mma.

### AJUJU

1. A juru otutu ajuju n'ime abụ a. Kowaa ka ha siri nye aka ikwa ihe na-eme na Ndịda Afrịka.
2. Kowaa nke oma nkeji atọ di n'abụ a.

6/15

### 14. ÛGÒMMĀ

Ahùrù m̀ gi n'ètiti ahija òbòdo ānyị  
Onye oma nā-enwu kà Ugò  
Emètùrù m̀ gi aka n'elu obì m  
Òpāmma mere olu kà Ele  
Ûgòmmā! Ahụ gi nà-èji kà ebōnì  
Òmamma! Ezè gi nà-ènwu kà mkpuru mmiri  
Osisì Irokò! A sàrà ahụ gī n'ọnu Ìmo  
Ahụ ebōnì! | nà-ènwu kà ọnwà n'ime ọchịchiri  
Kpakpañdo òkè m, ime àbàlì nà-ànwurù gī.

Ụmụ òkorobjà nà-àma jiji m̀gbè i tiwàrà ọchì  
Ijè ụkwù gi nà-ème kà ndi Ìro gi nwe iwe obì  
Ijè ụkwù gi nà-èmekwa kà ọkụ na-ere n'obì ndi ikom.  
Ahụ ha du m̀ àna-àchọ inwu n'ime gi  
Mgbè ahù ahjara ụkwù gi àna-echètara m ha  
Egwu okorobjà a nà-àgba n'òbòdo ọzọ  
(Udù, Ekwe nà Ọyò kà a gà-èji gya eba à)

## UGOMMA

Achòrò m̄ ọchī sī n'ime obi apùta  
Ọchī nā-egbu iwe, nā-agwọ nsògbu  
Ọchī nā-egbu àmùmà, na-egbò mkpà  
Gwa m̄ okwu nā-ewèta ndù ọhūrū kwà ụbòchī  
Nke nā-eme kà ndù dī garagara  
Nke na-ewetara m̄ òmùmù ọhūrū

Agụ mangòrò nà-àgụ m  
Mangoro na-ejụ afo  
Mangòro anāghī àgbakī n'eze  
Mangòro nke ūdu mmiri  
Nke nā-amī n'àgbàtà ọkọchī nà ụgùrū  
Kpòrọ m gaa ibe nnē m  
Ebe àla nà-ème nri bāra ụba  
Ebe ndī mmādu anāghī àdogbu ònwe hā n'ọrụ  
Ebe nkwy nà ngwō nà-èto kà ọkwùrū  
Ùbe nà ọkà àna-amī n'akūghī ākū  
Jī nà jiakpū àna-ète n'agbāghī ume  
Ebe ònyinye Chīnekè dī òmimī  
Ụmù nnùnù nà anụmànù jupùtàrà

Nye m̄ ugiri nke ọkọchī  
Ugiri nke nā-akwụsī akpīrī jkpō nku *wild mango*  
Ugiri òdo na-atọ kà mmanụ anụ  
Ugiri nā-atọ kà ajo ọhija nā-èzi nnà nne m̄

Bia kà ànyị gaa n'iyi  
Iyi òbòdo anyị dī n'ugwu Anyim  
Anyim, Ada Imo, nwanne Omèlàdike  
Nke na-egbu onye mgbè ndụ ya nà-àtọ kà nnu

Bia kà ànyị gaa n'iyi òbòdo ànyị  
Ebe ànyị gà-àgba ọchị nà anwū  
Kuru mmiri ihùnaanya n'òbò aka ànyị  
Ebe ùdù mmiri nà-àkụ nkwa  
Mmiri na-àgbanye n'ite anyị  
Ọ nà-àgụ agụ.

Ebe ahụ kà ànyị gà-agba egwu ihùnaanya  
Egwu Agboghobịà nà Okorobịà  
Anyị nà Azụ mmiri àna-achikwa ọchị ndị ọma.

### **Ihechukwu Madubuike**

E dere abụ a maka nwa agboghọ ọma a na-akpọ Ugomma. Wepụta otu na otu ahiriokwu dum e jiri tuo ya mma? O nwere atụmatụ okwu dị n'ime ha? Kedụ ha?

Site na nkeji nke anọ, lee otu abụ a siri dị ka egwu a na-agụ agụ. N'ọtutụ nkeji ndị a, e nwere okwu nkukwasị na ọ bụ ụda ndakwasị hiri nne. Ndị a nyere aka ime ka abụ a na-agba ka mmiri.

### **AJỤJỤ**

1. N'obi gị, kedụ ihe mere abụ a ji buru abụ ghere eghe, ma ọ bụ nke egheghe eghe?
2. O nwere ihe dị n'asụsụ abụ a meturu gị n'ahụ? Olee ihe ọ bụ?

6/21

### **15. ZỌPỤTA M**

N'ụdị enyi Enyi nà Eso  
Nke mere ànyị jiri kpọọ Eso



Enyi Mbèkwu nà Ebùlè  
Enyi onye ọbịà nà onye nwē ụlọ  
Nkè onye nnweta nà onye ọriri  
Enyi mēre Mbèkwu jì àga ijè azọgbùghị Esō

Ekwēla kà mụ nà ha bụrụ  
Enyi ekwòrò  
Ekwòrò nkè ndi àgbàta obi  
Ekwòrò nke Ngwere nà-àgbara Ogwùmagàlà  
Nke mere kà Ogwùmagàlà si n'ụlọ ya gbapụ  
Gbakwuga Ụgò  
Onye nyere ya Ọgwū dī irè  
Ọgwū dī irè o jī àgbánwè akpụkpọ àhụ ya  
Wèrè èsolahụ ndi irō ya  
Ọgwū mēre N̄gwerē jiri biwe n'ùko mà n'ajā

Ekwēla kà mụ nà ha bụrụ enyi  
Enyi ndi ire ābụọ nà àsirí  
Nkè ndi ọnū hà ghèrè oghēre  
Ndi ire hā dī kà àgụwà  
Achọghị m enyi oke, ọta arụ àfụ ọnū  
Enyi ndi okomoko akwụkwọ amāghị èdozi òbòdò  
Ndi na-anọ n'ụlọ imē e megbuo nwa m̄kpi  
Ndi nā-ata azụ amaghị ègùchì ngigā  
Zọpùta m  
N'ụdi enyi Mbèkwu nà Ụzè  
Enyi enwēghị ntụkwàsị obi  
Enyi a gbachaa ìzù, à gbagharja

Nye m enyī Ùgò, nnùnù òma  
Onye obi ọcha, ọchị ya si n'obi apụta

### Ihechukwu Madụbụike

E ji akụkọ ifo dị iche iche were dee abụ a. | mara ụfọdụ n'ime ha? Ọ bụrụ na i nwe ike icheta ha jikọwa abụ a ga-adị mfe. Ọ na-ekwu maka atụkwasihi obi, iwe obi, ekworo, Ọ na-akọwa ihe ndị a nile site n'omume ụmụ anụmanụ dị iche iche. Site n'omume ụmụ anụmanụ, abụ a mere ka anyị marakwa ka ndị madụ ụfọdụ si akpa agwa.

### AJỤJỤ

1. Depụta ụmụ anụmanụ dum dị n'abụ a? O nwere ka ha si yie ibe ha? Olee ihe e jiri mara ha n'akụkọ ifo Igbo?
2. Olee ụdị asụsụ nka e jiri dee abụ a?

### 16. NWAYỌỌ BỤ IJÈ

Ụmụ ùwà,  
Nwayọọ nwayọọ kà e jì àra ofe dī ọkụ  
Onye ekwola nà ibè ya mèrè wèrè mewe //  
A sị nà uke abụghị ụla  
Ya bù mèè kà ike gị hà  
Asịkwala nà ibè gị àkarịchaala gị  
N'ihì òkè à na jì gà-èmetụ akā n'eluigwè  
Dọbè ònwe gị àbụọ

Onye mkpụmkpụ gà-èkowe akpà ya ebe aka ya gà-èru  
Òke sòrokwara ngwere maa mmiri  
Ọ kọọ ñgwerè, ọ gà-àkọkwa òke?

Enyi m,  
Chèta nà ebe onye ọsọ rùrù  
Onye ijè gà-èrukwa ya, gafèrj  
Chètakwa nà  
Obi ọma nyịrj ùwà  
Ndi bükwara ijè

Mèe ike gi n'ubòchj  
Rùọ ọrụ ruru gi jru  
Hapù ndj ọzọ  
J gaghj èbu ùwà n'isi  
Ihe dī gi mmā mèe  
J bù sò otù onyē  
Otù isī kà i nwèrè  
Otù oche kà i nwere ike jnò n'otu mgbè

Umū ùwà  
Chètakwanj nà  
Nkụ dī mbà nà-ezùru hā isī nri  
Ihe onye enwēghj ekwēsighj jgū ya  
Ọ gụwa yā, ọ burj anya ukwu

Anyà ukwu bù ohi  
Anyà ukwu bùtèrè àsīrj  
Anyà ukwu bù jkpō asj

Mà ñdīdī nyịrj ùwà  
Ñdīdī bù mmiri ndj

Ndidi bụ omiko  
Ndidi bụ mgbaghara  
O 'kwà ya bụ òkàchà mmā

Nwayọọ bụ ijè  
Ebe onye ọsọ rùrù  
Onye ijè gà-èrurijr yā  
Ebe onye nò,  
Ya wàchie.

**Ihechukwu Madubuike**  
(October 1977)

Abụ a bụ abụ ndumọdụ. Ihe dị n'ime ya hiri nne. O na-ekwu maka ụwa na ihe dị ya n'ime, maka mbọ anyị na-agba mgbe dum ka ihe gaara anyị nke oma; ka anyị were dij ka ibe anyị dij, ma o bụkwanụ kara ha nwe ego, baa ụba ma gaa n'ihu.

Abụ a kọwara uru ndidi bara, kọwakwaa ihe ọjọọ anya ukwu na ekworo na-ebute.

### **AJỤJỤ**

1. E jiri ilu were hie abụ a ume. Depụta ma kọwakwaa ha.
2. Kedụ ihe bụ isi okwu abụ a? Gịnị bụ isi echiche dij n'ime ya?
3. Kedụ ụzọ ọzọ i nwere ike were kọwaa nkeji nke ikpe azụ dij n'abụ a?

**(E): JOSEPH CHUKWUEMENA MADUEKWE**

Maduekwe bu onye Ojoto, obodo di na ngalaba Idemili, di n'Anambara Steti. O bukwa n'Ojoto ka o malitere ika ulo akwukwo. Ebe ndi ozoo o gukwara akwukwo bu n'ulo akwukwo a na-azuputa ndi nkuzi di na <sup>Northern</sup> ~~Ngwa~~ Nsulu Mbawsi, St. John's College, Diobu, ya na St Andrew's College Nnewi, ebe o guchara akwukwo oge agha biri n'afu 1970.

Maduekwe abughi onye oheru n'ihe gbasara ide agumagu Igbo. Akwukwo agumagu a maara amara o derela bu *Dinta* (1974). O dekwaalarị otutu akwukwo agumagu ndi ozoo di ka *Otu Mkpisi Aka* (egwuregwu) Nka Okwu (abu) na *Uru Nwa* (Akuko a roro aru).

Maduekwe na-edekwa abu ghete eghe. O bu ya nwere oke mbu n'iso mpi a soro were weputa abu a horo aho di *n'Akpa Uche*. Abu ya na-eju afu na-ejukwa onu.

Maduekwe na-akuzibu nkuzi n'Enugu. Ebe ahụ ka o nokwara na-edere ndi oru radio akuko na agumagu di iche iche. Mana ugbo a, o buzi otu onye na ndi isi na-ahu maka igbasa asusu na omenala ndi Igbo na Anambra Broadcasting Corporation, Enugu.

**17. ANWU NTÀ**

A chowa ndi di ike n'uwà,  
Anwu ntà di na ya;  
I ma na ogu o na-aliu ka o wee keta uwà  
Abughi ikpa ike enyi ga-ekweta.

A chọwa ndị dị ụjọ dị nkọ n'ụwà,  
Anwụ ntà dī nà ya;  
Lèe etu ọ nà-àgba onwe ya dị kà akụ  
Mà ọ mata isisi ndị ọgụ ya n'ụwà.

A chọwa ndị ọma dī ikpō asị n'ụwà.  
Anwụ ntà dī nà ya;  
Ọ bụ gịni mèrè ya amùghị ọrụ ubi?  
Ya nòmiri dandā nā-enweghị ịro n'ụwà.

A chọwa ndị dị ụba na-anwụ ngwā n'ụwà.  
Anwụ ntà dī nà ya;  
A kụọ yā aka, à kụọ yā nsi, fee yā àjà!  
Kùrùbuba ọ dī n'ụdị ọnwụ a?

A chọwa ndị dī n'ụwà na-adighi úrù ha bàrà,  
Anwụ ntà dī nà ya;  
O nyeghirị osisi aka kà mkpụrụ ya mja.  
O rughị ikpobà ubi kà ọ ghọọ nri àlà.

A chọwa ihe duṁ kwēsiri mgbucha n'ụwà;  
Anwụ ntà dī nà ya;  
Kà m jụọ, ọ bụ ihe ahụ hūrụ ihe duṁ nà ọ dī mmā  
Kèrè anwụ ntà wụnye n'ụwà?

Ekè, wèrè àmàrà gị na obi ọma gī dī ibù  
Chịkọrọ ndị ọjị ọrụ mere agiga,  
Wunye ha n'igwè n'ime oke òsimiri.  
N'àla òsimiri kà àhụ gà-àdị ozū ha mmā

**Joseph Chukwu Maduekwe.**

O doro anya, ma a guchaa abụ a, na ihe amasighi onye dere abụ a. Anwụ nta abughị ezigbote anumanụ. O nweghi uru o baara mmadụ. Kama o bụ ihe nsogbu dijiri mmadụ. Ihe na-atụ n'anya bụ na anwụ nta di ntakiri ma o na-akpa ike enyi. Ihe kwesijiri anumanu a bụ ikpoba ya na ndi otu ya n'ime osimiri. O bụ otu ihe ojoo Chineke kere mebiri uwa.

Kurububa - Urokorobuba, nwa anu nta na-efe efe nwe agwa di iche iche. O naghị anọ odu o nwuo.

danda - ahuhu oru oru

nomiri - ime ihe i huru onye ozo na-eme.

### AJUJU

1. O nwere anu ozo, ma o bụ ihe e kere eke n'ụwa i maara abaghị uru o bula?
2. Kedụ anu bụ ndi ji onu mere agiga? <sup>7/5</sup>

### 18. AGHA

Agha di nko n'oru, o bu na o di egwu!  
Onwu di egwu, o bu na o di mkpa n'uwā.  
Agha bu nwa onwu nwere, o huru n'anya,  
Ya mere e jiri lechaa ya anya gu ya:  
Oje ngwa ngwa, ori mgbè o di oku,  
Ogbu na ndu, ogbu n'imirikiti.

O bughị oria na-anwuta onye o gara ikpota  
O bughị mbere na-akpokọ ndi obi eberè,

Ha gbakowa, hà àsiwa, gụwa, kwawa akwa àriri.  
Ọ bughị ọchụ, ebe ahụhụ dīriri onye gburu;  
Agha rie, nwanne kà nò n'ọso ndụ ñkè ya  
Ọ bughị jkwụ ụdọ, a sị ụjọ ọnwụ kpòrò ihu,  
A lawa āzụ azụ, gbawara udo achara achara

Ọnwụ dī n'ùwà màkà irutò nà ngwucha ndụ.  
Ọnwụ, onye ndụ pụa n'ahụhụ ùwà, bàa n'izù ike;  
Mma chi òkike jī ebèlata ọnu ọgụgụ ndị ùwà.  
Iwe ọnwụ, ndị ọrụ ya dī ùrẹ, dī ñgànà,  
Bèèrè agha nwa ya na-ejighi ndụ kpọrọ ihe.  
Agha, nwa ọma ọnwụ nwèrè, bụ onye ọnụmà  
Na-eje ozi ya gidigidi, tigbuo! tigbuo!  
Ọnwụ jī ọrụ, agha nwa yā dī egwù.

Okwudor, 13 February, 1970.

**J. Chukwu Madụekwe.**

Abụ a na-akowa maka agha. Lee ka ode abụ siri kpowa agha aha:- "Oje ngwa ngwa," 'Ori mgbe ọ dī ọkụ', 'Ogbu na ndụ', 'Ogbu n'imirikiti'. Ihe ndi a bụ ihe anyi maara maka agha. A kpokwara agha "nwa ọnwụ". Ya bụ na nna agha ma ọ bụ nne agha bụ 'ọnwụ'. I chere na aha a ziri ezi?

Abụ a na-akowakwa ihe agha ji dī egwu. Ọ dī ka ode abụ a na-asị na agha ka ọnwụ njọ. Ọnwụ dī mkpa n'ụwa. Agha kwanụ? Ọ dīkwu mkpa?. Ọnwụ na-abia mgbe ndụ gwụchara, ọ na-eweta izu ike, okike ji ọnwụ ebeleta ọnu ọgụgụ ndi ụwa. I kwere na ọnwụ bara uru n'ụwa a, ka ọ bụ na ọ baghi uru ma otu?



## 19. ÌNNE ĀNYĪ AFRĪKÀ

A chọwa àla hūjuru anya n'aka ùwà,  
A gbata, kpólite gí àlà Afríkà  
Alà ndí isi ojii, àlà anwụ nà-àcha bàà.  
I hūjùrù anya n'aka ndí ọcha chara tòtòtò  
Ha kpòrò gí ahà ọjọọ, bīe gí aka ọjọọ;  
Ndí ọcha mèrùchàrà gí, gbaa gí ọtọ!

Ụmù í mụ̀tàrà jírí nwaànyị òzọ mere nwa.  
N'ihì, ndí ọcha mèrè ùgwù gí ò ree ure;  
Anyị chèe, ònye zàrà nwa gí rere ure.  
Dí lụa gí, ò hàrà gí kà í yie àjàdù.  
Ụmù gí makúje nwaànyị òzọ, í yie nwaànyị àgà  
Anyị hapù olu okwu gí, ụkwụ egwu gí, aka nka gí!

Mà taà, Nne Anyị Afríkà,  
Ndí kpòrọ gí asì nà-àhụzị gí n'anya.  
Ndí na-eto gí taà, kwùtòrò gí n'ogè gboo  
Nà-àtụzị ụjọ gí n'ihì ihe í pùrù ime.  
Ụmù gí gụkọọ ọchị e jírí kparịa mgbè ochiè  
Ụta adighịrị ha mà ha zòchie n'oke iwe

Ndí jiri gí kparịa amụ n'ogè ahụ  
Amatala íma mma gí nà ídị ugwu gí niile.  
Ha jiri mie onū, gbaa ụrìò, aká wèe sí:

J. Chukwu Maduekwe

Abụ a na-akọwa nlelị e leliri Afrịka na mgbe gboo, na  
ihe ihere dum ndi ọcha ji ya eme. O kwutosikwara  
ebubo ụgha ndi ọcha budoro Afrịka.

Abụ a bụkwa abụ arịjọ na mgbaghara. Ọ na-arịọ Afrika ka ọ gbaghara ihe ọjọọ dum ụmụ ya so mee ya, n'ihị na ọ bụ ihe ha mere mgbe ha bụ nwata, na-asa ahụ n'afọ.

### AJỤJỤ

1. Otu e si dee abụ a dị mma ileru anya. Ọ bụ ezi okwu na a na-ekwu maka Afrika, obodo ndị ojii, mana ode abụ a na-akpọ ya 'Nne Anyị'. I nwere ike ikpọwa otu ala anyị ga-esi bụrụ "Nne Anyị"?
2. Gosi otu ụraga okwu dum gbasara nwanyị jiri wepụta echiche dị n'abụ a nke ọma.

### (F): J. U. TAGBO NZEAKO

Tagbo Nzeakọ bụ onye Abagana dị n'Ọchịchị ime obodo Njikọka na Anambra Steti. Dimkpa a edeela ọtụtụ akwukwo agụmagụ a maara aha ha. E jirila ụfọdụ akwukwọ ya lee ule WASC na GCE ugboro ugboro. Tagbo edekwaala ụfọdụ abụ. A ga-ahụ ụfọdụ ndị a n'*Akpa Uche*. Tagbo na-alụ ọlụ na Anambra Broadcasting Corporation Enugu, ebe ọ bụ nnukwu editọ ugbo a.

### 20. ÛDELE

Mmadù nà-èleda ùdelè anya,  
Dị kà nnụnyụ rụrụ arụ;  
Mà ọ kwèsiri kà e nye ùdelè èkèle,  
N'ihì ọrụ dị mkpà ọ nà-àrụ.

Mgbè ozu ọkụkò nà ewu tọgbọrọ na-esi isi,  
Ọ bughị naanị udele nà-èti aka n'obi,  
N'ihì ahụhụ mmadụ nà-àhụ, n'ihì isi ọjọ,  
Udelè wèe gaa buru ha niile rie.

Ọtụtụ ilu kà a nà-àtụ banyere udelè:  
Nà dị kà ùdele gwàrà ndị enyi ya,  
Ime nwunyè ya dị, nà-àtọ ya ụtọ.  
N'ihì nà ọ dighị egwu dị àbia njọ.

Nwunyè ya mụọ nwā n'ùdo,  
Yà èrie mfe, kuru nwà ya,  
Mà nwa udelè ahụ nwụọ,  
Yà èrie nwa nà mfe yā.

Mà ùdelè nà-ènye ihe kere ya èkèle.  
N'ihì nà mmà adighị àga n'isi yā.  
Ọ dighị àtufu ego n'izurụ uwe,  
N'ihì ùwe chi nyèrè ya adighị aka ñka.

Ọ dị onye bụ enyi ùdelè,  
Nke nwère ike jkọwa ndị udelè?  
Ihe o jiri kọọ ihe ọma asi,  
Mà na-èri naanị ihe nwurụ anwụ?

Ndị okènyè nà-èkwu okwu si,  
'A chụọ àjà uriom, mà à hughị udelè,  
Ọ dị ihe mere n'òbòdo ndị mmụọ.'  
Ọ pụtàrà nà ùdelè bụ enyi ndị mmụọ?

*verse missing... see Mepa Uche P. 12*  
Olee ihe mere ùdelè n'isi,  
N'ihì nà ntụtù adighị ya n'isi?

Ọ̀ bụ ezie nà i chère nà ịdị nso,  
N'ihì ya, kà ị nà-àga nso nso.

O kwèsiri kà i lee nnụnụ ndị òzọ,  
Otu ha sì àdị ndụ òkè ha,  
Mgbè ahụ, ị gà-àhụ ọtụtụ ụzò,  
Ị gà-èsi nwee ndụ ọhụụ karịa.

**J. U. Tagbo Nzeako.**

Abụ a bidoro ikwu uru udele, nnụnụ jorọ njọ nke ukwu, nnụnụ a na-ewe ka anụ rụrụ arụ, ya na ndị mmụọ na-akpa bara mmadụ. Uru a bụ na ọ na - eri ihe nwurụ anwụ, na-esi isi nwere ike ibutere mmadụ ọjia mgbu. Nke a bụ uru udele bara mmadụ. N'ihì nke a udele bụkwa nnụnụ pụrụ iche na nnụnụ ndị ọzọ. Ihe dị ndụ na ihe dị mma anaghị adị ya mma. O nwere ike rie ozu nwa ya.

### **AJỤJỤ**

1. Kọwaa 'udele kwuo otu ọ dị' — — — site n'isi ya ruo n'ọdụ ya.
2. Kedụ ilu dị iche iche a na-atụ n'ebe unu maka udele?.

### **21. ÌGÀNÀ**

Ìgàná bụ ọjìà aka ya n'ụwà,  
Ma naànị otu ihé nà-àgwọ ìgàná.  
Mgbè onye ìgàná kpùchiri ònwe yā ute,  
Naànị agụụ nà-ekpùghe ya.

Mgbè chi fòsàrà n'ùtùtù,  
Onye ògàrà nò na-èhi ọra.  
Mgbè ndi mmadù nà-àga ọrụ ha,  
Onye ògàrà nò n'ụlò na-èieghari anya.

Ògàrà nà-eji ike ọgwugwu,  
Wèe gaa n'ụlò enyi ya bụ mmadù.  
Igbà àsirị, izu ohi nà igwù egwu,  
Ha bụ ihe ògàrà na-eji àrụ ọrụ.

Ògàrà bụ onye iro mmadù,  
N'ihì nà ọ dighi èmere mmadù ihe ọma  
Ọ nà-èdùhie mmadù n'ùwà,  
Mà mèe kà mmadù taa onwe ya ọta.

Mgbè ùfodu, ògàrà nà-ewè tara mmadù,  
Ahụ ọkụ, oke oyi nà isi ọwụwa.  
Mà ihe ndi à niile nà-àgbalaga,

Ọ dighi urù ògàrà bààrà mmadù,  
Ọ dighi ihe ògàrà nà-ènye mmadù,  
Ọ dighi onye ògàrà hùrù n'anya,  
N'ihì nà ògàrà abughị onye ọma.

Gị nwoke nà nwaanyi bụ onye ògàrà,  
Gàa chée echiche òkè ọma,  
Kà i malite iju ihe kwésiri èkwesị,  
Kà àkpiri gị ghara ibe tọrọm.

**J. U. Tagbo Nzeako.**

Abụ a bụ abụ ndumọdụ na-ezi ihe mmụta. O kwugidere ngana onye iro mmadụ. Ọ bughị sọsọ onye iro ka ọ bụ. Ọ bụ ọrịa ọjọọ, na-ebute ọtụtụ ihe adighi mma.

tọrọrọm:- (ụdana): ụda akpịrị na-eme mgbe agụụ na-agụ mmadụ.

### AJỤJỤ

1. Kedụ ihe mmụta dị n'ime abụ a?
2. Depụta àhúàhụkwa nile dị n'abụ a. Kọwaa ha.

(G): J. C. OBIENYEM

J. C. Obienyem bụ onye Agulụ nke dị n'akụkụ Ọka A mụrụ ya na Nọvemba 14, 1940. Ọ gurụ akwụkwọ n'Agulụ, na n'Ọnicha. O tukwere onwe ya eze n'ụlọ akwụkwọ ukwu dị na Nsuka a na-akpọ Yunivasiti nke Najirja.

Mazị Obienyem edeela akwụkwọ ole na ole. Ụfọdụ n'ime ha bu *Modern Igbo Essays and Letters na Udoka Nwa Ọgụadimma*. Ọ na-akuzi nkuzi ugbo a na Federal School of Arts & Science, Aba. Abụ ya sokwa n'abụ a hōrọ dij *n'Akpa Uche* na *n'Utara Ntị* ebe anyị siri were abụ ya ndị ụfọdụ dij n'ime akwụkwọ a.

### 22. ỌNWA.

Onye ihu ya nà-àchapụta n'àbàlị,  
Agboghọ ọchị ya nà-àtụ kà àkpàlị.

Ọ bụrụ àkwa eke àmaghị m,  
A kòọ jī nà ya, àhụghī m.

Àluluù mmiri nà-àgbarụ ya ihu.  
Ehihlè na-elu ya ilu.

Mà ò nà-eso m àchọ ụdarà n'àbàlị òkọchị  
Ọnwa, onye agadi nà òkoro nà-àhụrụ ọhụ.

Ihe a bụ abụ araghị oke ahụ ighọta. Ọnwa bụ ihe anyị niile maara nke ọma, nke ka nke, ndị bi n'ime obodo ebe e nweghị ọnwa ndị bekee. Ọnwa bụ ihe na-enwu n'abalị. Ọ na-ewetere mmadụ dum obi ọma na obi ahụrị. Mgbe ọ na-eti ụmụaka nwere ike jee itụtuta ụdara, mgbe ahụ j na-aga ọnwa ana-eso gị.

### AJỤJỤ

1. O nwere akụkụ abụ dị n'ime abụ a gbasara ọnwa? I nwere ike jkọwa ha?
2. Kọwaa 'Agboghọ ọchị ya na-atụ ka akpalị'?

### 23. ỤRA

Ụra nwanne ọnwū  
Ebe ike gị niile gwūrū  
Bụ nà nkwaghèpù ụzò be ọnwụ  
J nà-àrịọ mmadụ mà ọ bụ anụ mgba  
Anyà nọ nso nà-àhụ.

I jitùo agū,  
Mgbàdà àbija fùsa ya ụfùrù n'ihu  
Akpàmike gị nà-àga mgbè niile n'ebe niile

A chọọ gị ọsọ mgbè eteghi anya | bja ọzọ  
Mà ọ dighi onye na-egwutu gị anya.

Mmadụ nọ ọdụ na-esè ụtiri  
Anyà gbaghere mà hà àdighi ahụ ụzọ,  
Ahụ kụọ udùrì, ntị kụọ pam  
Isi na-àtụ kwèkè m dī kà ñke ngwerè  
Mgbè olu chọrọ isò n'àlà, onye ahụ àghọọ ada  
Magharia anya kà ọ mara mmadụ òle hụrụ ya.

**J. C. Obienyem.**

Ụra bụ otu ihe na-abịakwute mmadụ ma mgbe ọ chọrọ ya ma mgbe ọ chọghị ya. N'ihì nke a, ọ dī ka ọnwụ. Ọ bụ ya mere abụ a jì na-ekwu na ụra na ọnwụ bụ ụmụnne. Ụra na-akpa ike ka ọnwụ. Ọ maghị onye ukwu nke o jì ama onye nta. Ọ maghị ụlọ nke o jì ama ezi. Ihe ụra jiri dīkwara egwu bụ na a naghị ahụ ya mgbe ọ na-akpa ike ndị a dum.

isè ụtiri - igbāti onwe gị  
jkū udùrì - imē ka onye ụra jìsì ike  
jkū pam - jnò nwayòò, imē ka ihe enwēghì ndù.

### **AJỤJỤ**

1. Kọwaa ihe dum e dere na nkeji nke atọ n'abụ a, na-egosi ka ụra jì akpa ike, wekwara elelì madụ anya.
2. Okwu ụka ole dī n'ime abụ a? Kọwaa ha.



## 24. ONYE NÀJIRIÀ

Motò òle kà i nwèrè?  
Ụdị ièèsì òie kà ị kwààrà?  
Akpà wọnyọsị gị dī òle?  
Kèdụ màkà èlèganzà gị?  
Akpàtì òle kà ha dī?

Ị nà-àgbà Beñzi kà ò bù Benlì?  
Ndí enyị gị nwaànyị dī òle?  
Ndí enyị gị nwoke hà dī òle?  
Kà ọ bù naanị otù?  
Kà gị na ya nà-àchichị?  
N'òbòdò òle kà ụlò elu gị dī?

*group people*  
Ezè ndị ole kà ị bù?  
Onye nà ibè ya,  
Kà ị nà-amị òbàrà?  
Ego ole kà i nwèrè n'òbòdò ndị ọcha?  
Mmadụ òle nà-àhụ gị anya n'otu ụbòchị?

**J. Chukwuemeka Obienyem**

Abụ a bụ abụ ajuju. Ọ bụ sọ ajuju ajuju ka e ji dee ya. Ahịrị okwu niile dī n'ime ya bụ ajuju. Kama ọ bụ ajuju enweghị ọsịsa n'ihi na ihe abụ a chọrọ ime bụ ịkọtọsị omume ndị Najirija ụfọdụ na-eme. Ndụ ọtụtụ ndị Najirija bụ ndụ nta ego na ihe ukwu. Abụ a na-akọtọsị, site n'ajuju na ịchị ọchị, ụdị ndụ dī otu a.

## AJỤJỤ

1. O nwere okwu ọhụrụ digasị n'ime abụ a? I nwere ike iweputa ha, kọwaa ihe ha pụtara?
2. Gịnị bụ *na-achichi*? Olee ụdị okwu ọ bụ?

## 25. MMANYA

Ihe ụtọ, ò na-àsọ mịkpọọ:  
Kàmà ọ gà-àdọ n'ìtè kà ọ dọrọ n'afọ;  
Ihū mmanya bụ ikpori ndụ;  
Nkwụ ju afọ, è kwebe ịyoò na ịyàà.

Mmanya nà-àgbachiri motò àgàdà  
Nkwụ nà-àkpachara nkume tukàpụ nwoke àmàmihe ya  
Nkwụ nà-ètighèpụ ọny ịhìrìhì nwa ogbi  
Kwara àfè òkòhòkò yibe yá.

Mmanya, ihe si n'obebe àmalite na-enyo àkpịrị;  
Mmanya kwàrà ụtọ naàbọ  
Otu gàrà be ndù, otù gaa be ọnwụ -  
A nọ mma à laa n'ùdo,  
A nùgharịa, ùwe èkoro n'ọhịa.

**J. Chukwuemeka Obienyem**

10th August, 1977.

Na nkeji mbụ abụ a, Obienyem na-agwa anyị ka mmanya jiri bụrụ ihe ụtọ, na ihe e ji eto okorobia n'ala Igbo. "Kama mmanya ga-adọ n'ite ka ọ dọrọ n'afọ". Nke a bụ okwu a ma ama n'etiti ndị na-anụ mmanya

"Ikpori ndụ" - Ndi na-anụ mmanya na-asị na ha na-ekpori ndụ. Ụzọ ọzọ e si ekwu ya bụ iri ndụ", "Iyoo na iyaa" bụ okwu mmanya, otu ndi mmadụ si ekwu mgbe mmanya bidoro lawa ha n'isi.

Na nkeji nke abụ, anyị hụrụ nsogbu mmanya ma ọ bụ nkwa na-ewetera onye n'uru ya. Abụ a mechiri site n'inye ndumọdụ.

Ọnụ ihirijihi - ọnụ tachiri atachi  
Ogbi - onye anaghị ekwu okwu

### AJỤJỤ

1. Kowaa omenala ndi Igbo na-eme ma a na-anụ mmanya. I nwere ike icheta egwu mmanya ọ bụla?
2. Gini bụ "afe nkonko"? *ended 7/19*

### AGÀ MÈGBU ỌCHỤ

Nye m mmà kà m gbue lan Smith  
O mèela ụmù Afrìkà ihu fèrè āzụ;  
Nye m egbè kà m gbagbuo Jón Voster  
O magoola inyom Afrìkà n'ihu dī ha;  
Nye m ọgù kà m līe ldi Amin:  
Ezè ike bụ n'ulò;  
Hapụnù m kà m sèrè òbèjiri wakpò ụmù mmụọ jua:  
Gini mèrè Afrìkà jī bụrụ òbòdo na-eri sò na nriota?

**J. Chukwuemeka Obienyem**

Abụ a bụ abu ọnụma. Abụ onye iwe di n'obi. Abụ

onye e mere ihe ojoo, onye e chirila onu, n'ala. O bu abụ gbasara ndorondoro ochichi obodo. So otu nkeji di n'abụ a. Onye dere ya enweghi oge iji chọwa oke ebe ulọ ya na-agba oku. Utu anaghi ekeli onye nwunye ya na-amu nwa. o bu ya mere o ji were choo ikwuputa ha ihe di ya n'obi, tupu obi agbawaa ya.

### **AJUUU**

Kowaa atumatu okwu ndi a: Ime ihu fere azu; Imago (nwanyi) n'ihu di ya; Ike ibu nulo; Igbu ochu.

### **(H): NNAMDI OLEBARA**

Nnamdi Olebara so na ndi abụ ha di *n'Akpa Uche*, abụ a horo aho. O bukwa otu n'ime ndi Odunke dere egwuruegwu a na-akpo Ojaadili. O na-aru oru na Imo Broadcasting Service ebe o na-emeputa ihe egwuregwu na ihe gbasara omenala Igbo. O tinyekwela egwu ya na abụ ya ufodu na rekodu.

### **26. AKWA ARIRI**

O bu ginj ka a na-akwara akwa?  
Nwanne m, ihe ukwu mere ubochi ahia  
Chi ewerela ehile jie

Anya ma ahula ntị m  
Ahūla m̄ eyi ehihìè.

Mmiri erughj erù ezòoia  
Ọkukò onye ùwà anaghj àlọta,  
Osisi ukwu dàruo àlà  
Nwaànyị àrja ya elu  
Ihe ju àkpà, à machie yā ọnū.

Ọnye nwùrù?  
| maghj dike òme òkè o kwùrù,  
Dike anaghj amù mmà n'ihu ...  
Dike egwù atū?  
A hụ dirìkpà, à hụ ogologo imi ya.  
| maghj enyi ọhà duṃ  
Dike na-anaghj èkwu ibè ya n'azụ  
Òme mgbè ihe siri ike?  
Ihe tagburu nkịta siri ike  
Ọnyemàechi nwa Olebàrà ànwụọla.

Ihe ọma anaghj ekwe jide ya n'aka.  
Ọ bụkwà e buru ozu onye ọzọ  
Ọ dī kà è bụ osisi kpọrọ nkụ?

Onyemàechi, chi gị mà ihe mēre gị  
Anyà mmiri ejula ndj enyi gị anyà  
Ginj mēre j naghj ànụ olu anyi?  
Ọ bụ ebe ahụ kà mma?

Mèziere anyi ụzò, ànyị nà-àbja  
Ọburụ nà j nọrọ ebe dij mma,  
Ajọ ọnwụ agághị àtụ anyi.

Ginj kà Nwaeke nà Emerue, nna anyị  
Nọ ebe ahụ ème ha jiri kwe  
Kà ọnwụ gbuo gị nà nwatà?  
Ọ bụ n'ụra kà ha dị?  
Kà ha nà- achụ oke  
Ebe ụlò ha nà-èrè ọkụ?  
Nnàmdị gàa jụọ chi gị ajụjụ.

**Nnamdi C. Olebara**

Abụ a bụ abụ akwa arịrị ma ọ bụ abụ uchu. Ọ na-akwaa maka ọnwụ Onyemaechi Olebara, onye nwurụ ọnwụ ike. Ọ bụ ezi okwu na abụ a na-akwaa akwa arịrị, kama a ga-ahụ na ọtutu aha na otuto juru ya, nke ka nke, na nkeji nke atọ. Site n'ikwa akwa, abụ a na-etu Onyemaechi aha dike ya. Nke a mere ọnwụ ya jiri na-ewuta hie nne, n'ihi na onye nwurụ bụ agụ dimkpa, bjakwa nwụọ mgbe a tughị anya na ọ ga-anwụ.

### **AJỤJỤ**

1. Nkeji ole di n'abụ a? Na nke ole ka echiche ukwu abụ a di na ya?
2. Kwaa isi okwu ndi a: "Chi ewerela ehie jie", "Anyanwa m ahula nti m", "Ahula m eyi ehie".
3. Kwaa okwu nka ndi ozọ di n'ime abụ a.

### **1: TONY UCHENNA UBESIE**

Anthony Uchenna Ubesie bụ onye Achị nke di n'akụkụ Ọgwụ. Ọ bụ n'Enugwu ka a mụrụ ya na 1949. Ọ

bụkwa n'Enugwu ka ọ nọ too, malite jebe ụlọ akwụkwọ St. Luke's School dị n'Ogui. Mgbe ọ gachara akwụkwọ n'ụlọ akwụkwọ a, ọ gara guọ akwụkwọ nke abụọ na kolejị Anglican Grammar School nke dị n'Achi. nke dị n'Achi.

Anthony Uchenna Ubesie bụ otu n'ime ndị aka dij nkọ n'edemede Igbo. O deela akwụkwọ ndị a, e biputerela:

*Ukwa Ruo Oge Ya, ọ daa  
Mmiri ọkụ e ji egbu mbe  
Isi Akwụ Dara N'ala  
Ụkpana Okpoko Buuru  
Ọdinala ndị Igbo  
Jụọ Obinna  
Aka Ogoli na-ehi n'isi*

Ubesie bụkwa otu n'ime ndị dere akwụkwọ egwurugwu Igbo a na-akpọ *Ọjaadiji*. Ubesie edeekwala abụ Igbo ndị mara mma. Abụ ya so n'abụ a horo ahọ dij *n'Akpa uche*. Soọso ya dere abụ iri chara acha dij n'ime *Akpa Uche*.

Anthony Uchenna Ubesie bụ onye ihe gbasara asụsụ Igbo na-ere ọkụ n'obi. Ọ bụkwa onye jümü ihe gbasara omenala Igbo na-amasị. Ọ bụrụ na o mere otu a, na-aga n'ihu, asụsụ Igbo nwere ike site n'aka ya na aka ndị dij ka ya bakwuo ụba.

Ubesie na-arụbu ọrụ na Anambra Broadcasting Corporation. Ugbu a ọ na-agụ akwụkwọ na Yunivasiti dij na Nsuka, nke a na-atụ anya na ọ ga-agụcha n'afọ 1980.

## 27. OKOKPÒRÒ

Okokpòrò chụpū ngwerè ya nà ònye gà-èbi?  
Ọ bụdị okokpòrò chụpụ ngwerè ya nà àkjàkà èbiri?  
Mà òbòdo nā-enweghị n̄gwerè, ha nà-èbi n'ùdo.

Okokpòrò pùta ụtụtu jewe n'abò nkwū  
Jehaa l̄ota nà be ya, ntụ ekwū nà-èche yā  
Ọ gbàrà ùzọ hapụ ụlò ya, kà ònye zàwa yā?

O jiri ewu chụwa àjà, ya nà ònye gà-èri  
Ị nà-àjụ ya ndị gà-èri, ọ sị nà ọ nyiri ya?  
Hapụrụ ya ozu ewu, m̄gbè ọ kpòrò gi ị bia.

Ndị mmadụ nà-àkọ ya ọnyụ mà ha ejighi okwu  
Uru di n'ibụ okokpòrò zùrù ụmụ kà aja  
Ndị mmadụ lekàta anya ha èkwufièwe ọnyū.

Hapụ okokpòrò kà o biwe ndụ, m̄gbè ọ hụrụ ya  
N'ihl nà ndụ nwoke nà-èbi bụ m̄gbè o bī sọ ya  
Ndụ ya bụ naani an̄urị mà o biri sọ ya.

Mgbe ọ bulà o bī sọ ya ọ hapụ ụlò ya  
Wèrè ùgòdī kpochie ụzọ, gawa ebe ọ nà-àga  
Ọ l̄ota n'ètiti àbàlī, ọ bụ ònye gà-èkwu?

Okokpòrò gbuo ọkụkò ya nà anụ na-ème  
Ọ bụrụ onye ji nwaanyi, ụmụaka nwè isi  
Nwekwara ụkwụ ya, òriakù wèrè nwere ukwù ya.

Onye l̄urụ nwaanyi wepùta anụ ọ gà-àta



Otu nwa ya bere akwa wèè si n'ime ụlọ bja  
O wèrè ìkè o jì nye ya, kwurụ agụụ pụwa.

Okokpòrò pùta ụtụtù tikàpụ n'èzi  
Ofe ya gbaa ụkà, ọ lọta ọ gupùta anụ  
Gupùta anụ tajuo afọ ya, kwafuo ofe n'èzi.

Egò kōnahụ okokpòrò, naānj ya nà-èbe  
O nweghị nwaànyị nà ụmụ ọ nà-àkụrụ nrí  
Ọ masị yā gārị, ọ nụọ tikàpụ, pùwa.

Mà ọ burụ onye ji nwaànyị ya nà ihe nà-ème.  
Ọ chọọ kà o zùtụ nwa ike, nwunyè ya abja.  
Ọ chọọ kà ọ kachiwe obì, o chèta ụmụ ya.

Okokpòrò banye n'ahia zurụ iko nnu laa  
Otù iko nnu gà-àdịgide izù ụkà àgwụ  
Ọ nà-àsị nà nnu ya gwùrù, ya nà ònye nà-èrì?

Okokpòrò gà na-èbi ndù ruo mgbè ọ gà-àbụ  
Onye rachakata ìtè ofè ya lee anyā n'azụ  
Lewe anyā n'akụkụ niile, mara ihe fōrọ yā.

**T. U. Ubesie.**

Abụ a na-akọwa ihe ole na ole gbasara okokporo —  
nwoke bi sọsọ ya, alubeghi nwanyị. Ọ bụ sọsọ ya na  
ngwere nwe ụlọ, ya na-ekporo onwe ya ntụ ekwu, na-  
azara onwe ya ụlọ. O doro anya na ndị Igbo anaghi  
anabatacha okokporo n'etiti ha. Abụ a na-asị na ndụ  
okokporo nwere uru nke ya ndị mmadụ anaghi ahụ ma ọ  
bụ anaghi echeta.

## AJỤJỤ

1. Kọwaa ihe bụ ihe uru dum dị n'ịbụ okokporo?.
2. Kedụ ihe bụ ihe ọjọọ dị n'ịbụ okokporo?

## 28. NKWỤ

Ị bàta n'òbòdo ndị Igbò  
Legharia anya n'àla ndị Igbò  
Ị hụ ihe kwụ ọtọ dị elu  
Na-ènye gị èkèle dị elu

Nkwụ jūrụ ibù ibù, dī ogō  
Nà-ekèle gị bụ onye ọbịà  
K'ì sị wèe bàta n'abọ ya  
Nkè ndị Igbo jì na-àkpa egō

Osisi dī ogō na-āgbagò  
Ndị kwụ ọtọ na-ajụ ito ogo  
Nkwụ na-akwụ ọtọ, nà-èto ogo  
O nweghị ebe o sị āgbagò

Ụkwù ya nà-èsi ikē n'àlà  
Isi yā dī k'òkpu ezē àlà  
Dị kà nwa āmadị jì òche anwū  
Wère na-ekpùchi ndị ọzọ anwū

Osisi dị ukwu nā-esi ọnwụ  
Sì nà ndị nō ya n'òkpurù  
Agāghị nà-àhụ anya anwū  
Ebe ha nò ya n'òkpurù

Mà gị bụ nkwụ dara dimkpà  
Màrà nà anya anwụ dī ha m̀kpà  
Kà ha nwee òhèrè dī ndù  
Soro ibè ha na-ebù ibù

Otu àhụ gị sị dī mmā  
Kà echiche gị sị dī mmā  
| dī ogō bụrụ onye ukwu  
Nye di òchī ebe ọ nà-azò ụkwū

Ọ bụrụ nà ò bughị ya  
Uru dum̀ m̀madụ nà-ènwe gị  
Enweghị òke ga na-eru ya  
Ụzò Ịri gị gà-àrà ahụ.

Urū à nà-ènwe gị bụ ajā!  
Ọ bụ azịzà e ịl azà ụlò?  
K' ọ bụ òkàtà e ịl ekpo aja?  
K' ọ bụ ịgù e ịl àrụ ụlò?

Ọ bụ akụ si n' àhụ gī?  
K' ọ bụ m̀manya a nà-ènwe gī?  
Ọ bụ eriri e ịl èke ihe?  
K' ọ bụ m̀manụ e ịl èri ihē?

Nkwụ, ị màrà mma dī ukwuù  
Osisi gī bụ naanị ogō  
I b̀r̀r̀ ibù dīkwàsị ogō  
Ekèlee m̀ Ọbàsị dī elū

**T. U. Ubesie.**

Abụ a na-eto nkwụ otuto. Ọ na-egosi mmasị onye dere ya nwere ebe nkwụ no. Ọ bụ na nkeji ikpe azụ ka e kpokọtara mmasị a na otuto a ọny:

Nkwụ, j màrà mma dī ukwuù  
Osisi gī bụ naaīj ogō  
I bürù ibù dīkwàsī ogō  
Ekèlee m̄ Ọbàsī dī elū.

### AJỤJỤ

1. Gụpụta uru dum Nkwụ na-abara mmadụ.
2. Lee anya na nkeji nke anọ n'abụ a. Kọwaa ya. Kwukwaa ihe mere o jiri chaa acha.

### 29. OKOKPÒRÒ NA ÀGBỌGHỌ

Okokpòrò sīnye ìtè rīa nkwū  
Ọ daghī elu, ìtè ètiwaa  
Okokpòrò siwe ìtè maa ọsọ  
Màra nà ìlū nwaànyị èruwe

Àgbọghò sūnye uwe dī mma  
Màra nà enyị ya nọ n'èzi  
Àgbọghò chọwa mma dī egwu  
Màra nà anya yā dī n'èzi

Chèrè kà m siwe ihe òriri  
Na nnà m ukwu nòkwà n'ọrụ  
Anwùrụ m̀kpukè kwuo nwokè  
Ọ mara nà ụmụ nwaànyị dī ike

Àgbòghò ọma jùkàta di  
Udelè àbjawara ha di  
Okokpòrò na-ahò nwaànyị  
Ọ gawa ilu àda mmụọ

Okokpòro mēre enyị ruo anọ  
Ọ dụwa ụwe, akwa emewe  
Agbòghò mere enyị ruo anọ  
O mecha enyị, ònye gà-àlụ yā?

**T. U. Ubesie.**

Abụ a yiwere abụ anyị hụrụla a na-akpọ  
“Okokpòrò”. Ihe dị iche bụ na nke a na-ekwu maka  
“Okokpòrò nà Agbòghò. Dị ka m kwuru, Okokporo bụ  
nwoke na-alụbeghị nwanyị; agbòghò bụ nwanyị  
alụbeghị di.

‘Asụsụ e ji dee abụ sọsọ ilu, ma ọ bụ atụmatụ  
okwu. Ụzọ ilu abụọ na-akwagodu onwe ha ka e ji dee  
nkeji ọ bụla dị n’ime abụ a.

#### **NKỌWA ỤFỌDỤ OKWU**

Ima ọsọ:- ụda mmadụ na-eme mgbe ihe rawara ahụ.  
anwụrụ mkpụke: anwụrụ ọkụ, si ebe a na-esi ihe oriri  
apụta.

#### **AJỤJỤ**

1. Lee anya na nkeji nke anọ O nwere akụkọ ndị be unu  
na-akọ banyere agbòghò na-ahokarị di? O nwere nke ha  
na-akọ banyere nwoke achọghị ilu nwanyị? I nwere ike  
ikọ akụkọ ndị a. Kedụ ka ha si yie?

### 30. ỤWA NTUGHARI

'Madù dī ndù bikàta ndù  
Uchè ya nà òjèm àna-ème  
O sī na nkwù fèrè n'ụkwà  
Ò sī n'ụkwà fèrè n'àkpaka

Na-echè ihe a gà-ème ụwà  
K' ụwà hapù ihe ọ bụ dī ichè  
Kà a sī na ndī nọ n'àlà  
Nà-adàgbuzi ndī nọ n'elu

Nke na-ewù n'ogè ụgbu à  
Bù nà ụmù nwaànyị nà-èkwu  
Nà ọ bụ Chi kere nwoke  
Bùrù ya kerè ụmù nwaànyị  
Ebe mmadù duṃ bù mmadù  
Ha nà ụmù nwoke gà-àha  
I jewe ikwu, ha àna-àrụ ụkà  
Nà ụwà duṃ nà-asàghe anya

Ụmunnà m gèzieny ntị  
Kà ànyị mara mà ọ bụ ezi okwu  
N'ụmù nwoke nà ụmù nwaànyị  
Gà na-àzọ isi n'èzi, n'ụlò  
Nwatà sī nà ya bụ dīm̀kpà

E kènyè ya n'ùtụ òbòdò  
Ọ sī nà ya bụzi okènyè  
E kènyè ya n'ibu igbe ozu.

Otù ihe m chọrò igwā unù

Bù nà ò nweghi ògbè Chukwu  
Jl wèe nwokè nà nwaànyị  
Kwupụta sị nà ha gà-àha  
A sị nà nwoke akaghị nwaànyị  
Sị kwèta nà ha kà nwoke  
Onye ka mmadụ gà na-ème  
Nke gā-egosì nà ọ kà.

Mgbè nwaànyị gà-èje be di  
Mgbè nwoke nà-àlụ nwaànyị  
Nwoke nà-èbu mmanya nwaànyị  
Mèkwasị ya egò nwaànyị  
E kèèrè nwoke nwaànyị ahụ  
Sị nwoke ya lụwa nwaànyị  
Ọ hapụ ebe nnà ya bi  
Kwabàta nà be nwoke ahụ

Ọ bụrụ nà ụmụ nwaànyị  
Chòrò kà ànyị kwe nà ha kà  
Ha buru mmanya biawa okwu  
Sị nà ha nà-àjụ àsè nwoke  
Ha mee mmanya n'isi nwoke  
Duru nwoke lawa be hā  
Anyị ekwe nà ụmụ nwoke  
Nọ n'òkpurù ụmụ nwaànyị

Ha lụbàta nwoke n'ụlò  
Nwoke àna-àza òriakù  
Nwaànyị àbụrụ di nwe ụlò  
Nwoke àna-esèkpuru ya  
Ndị ohi bja n'ime àbàl

Ya buru mmà bja chụwa ha  
Hapụ jkpọ nwoke mmadụ  
N'ihĩ nà ọ bụ nwaànyị nwè ụlò

Ụmụ nwaànyị chọwa ichi ụlò  
Ha gà na-ewèta ego nri  
Nwoke ha nà-àlụ gà-àga ahja  
Zụta ihe a gà-èsi n'ụlò  
Nwoke zụta nkụ dj akpụ  
Wakata mà ò kweghị jwa  
Ebe nwaànyị kà nwoke ike  
Ya bja nara nwoke anyụike

Ọ bụrụ nà ụmụ nwaànyị  
Emezuo ihe m gwara unù  
Ha zawara anyị di nwe ụlò  
K' ụmụ nwoke zawa òriàkù  
Ọ bụrụ nà ha enweghị ike  
Ime ihe kà di nwe ụlò  
Ha gà-àbụ òriàkù ha bụ  
Anyị ka na-àza di nwé ụlò.

**T. U. Ubesie**

Abụ a na-akowa <sup>how</sup> maka <sup>changing</sup> otu ihe ntughari a na-ahụ  
n'obodo anyi ugbo a. Ọ bụ otu ụmụ nwanyi si atuli isi <sup>heads</sup>  
elu na-asị na ha na ụmụ nwoke ha. Ode abụ a ekweteghi  
na ọjha nwoke na nwanyi. Ọ sị na otu ga-akariri <sup>one must</sup> ibe ya. <sup>exceed</sup>  
<sup>other</sup> Nwoke akaghi nwanyi, nwanyi akara nwoke. ọ bụrụ na  
nwanyi ka nwoke ya mee ihe o jiri kara nwoke.

*let her show how she*



## NKỌWA ỤFỌDỤ OKWU

Uche na njem ana-eme: Ọ na-eche echiche nke ukwu;  
e chere gaa n'elu, e chere gaa  
n'ala. *think's hi & lo*

Ụtụ obodo - ego a na-akwụ iji dozie obodo. *upkeep*  
Anyuike (nkụ) - Ntakiri igwe di n'osisi gbara ngọ e ji  
awa nkụ. *tool carved handle*  
*spl'd wood*

## AJỤJỤ

1. Kọwaa atụmatụ okwu dum di na nkeji nke atọ.
2. Kedụ ihe di iche iche nwoke na-eme nwanyị anaghi  
eme? Ihe ndi a, o gosiri n'ezi okwu na nwoke  
ka nwanyị? Chee echiche nke ọma tupu i za azịza a.

## 31. ỌJỊ

Onye jī ọjị ejighi ndụ  
Ọjị dī ichè, ndụ di ichè,  
Ọjī bụ di okpara Amadi  
Ndù bụ Amadi n'ònwè ya.  
Onye jere weputa ọjị.  
Ọ hụ ndù, ọ gà-ewètakwu.

Ebe ọjị bụ òkpara Amadi  
Ọ chọghị aka rụrụ arụ.  
Ebe ọjị bụ ihe obi ọmà,  
Ya nà njọ abughị nwanne.  
Nwoke nà ibè ya taa ọjị,  
Njọ di ha n'obi àgbapụ.

Oròma bù mkpuru d' uto  
Ule ocha na-atọ mmanu ahu  
Okwuru bekeè di n'ulo  
Anu ewu di, nri di  
Oji na-elu ilu karja ha  
Gini k'e ji ebu uzọ enye oji?

Oji bu nri mmuo na mmadu  
Nke anyi na mmuo na-eriko  
A si na anya huru ndi mmuo  
Anaghi anọ ndu na-etu onu  
Mmadu na mmuo na-ata oji  
E mecha mmadu adi ndu.

Okenyè jide oji, sùọ udè  
Ndi mmuo ana-ana nti  
Ihe mmadu na-akpo ha oku  
Ka ha bja geere mmadu nti.  
Okenye jide oji n'aka  
O na-arịọ maka ndu mmadu.

Ihe oma ga-emenu, ise!  
Nke ojọ ga-agbafu, ise!  
Ihe oma biawanu, ise!  
Nke ojọ ga-ahapu, ise!  
Akụ na uba, na umu, ise!  
Ezi mmadu na enyi, ise!

Egbe ga-ebere nu, ise!  
Ugo ga-ebere nu, ise!

Nke jere bère, wèe jụ  
Nà ibè ya gà-èbè, ise!  
Nkù hapù ikwa ya, kàmà  
Ya fewe ebèghì èbè, ise!

Nkè ànyị jì ọsọ nà-àchụ  
Anyị gà-ànwụde ya, ise!  
Nkè jì ọsọ nà-àchụ anyị.  
Anyị gà-àgbanaḥụ, ise!  
Nkè onye chọrọ, ya ḥụ  
Mà nkè ọma nà nkè ọjọọ, ise!

Ọjị dị ntà n'anya mmadu  
Mà ihe e jì yà ème dị egwù  
E nwee ọbịà, ọjị apụta  
E jì yà àchụ àjà, m'ọ bụ  
Jiri ya nà-àgba ndụ n'ọhà.

Ọjị, èkèle dīrị gi  
N'ihì nà mmadu ḥurū gi  
N'ebe i dī ntà nà-elù ilù  
Kwe nà i bụ ihe a nà-ènye ùgwù  
N'ihì nà i bụ nwa Amadī  
Gi nà aka rurū arū bụ iro.

T. U. Ubesie

Nkeji mbụ n'abụ a na-ekwugide okwu ọjị ọdinaia  
Igbo a ma ama: "O wetara ọjị wetara ndụ". Nkeji ndị  
ọzọ na-akọwa ihe ndị ọzọ dī iche iche gbasara ọjị.